

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**«МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В ПЕРІОД НАВЧАННЯ
ГРАМОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»**

Виконала:

студентка VI курсу, 61 групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Іванова Діана Ярославівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент Конотоп Олена Сергіївна

Чернігів - 2021

Роботу подано до розгляду «___» _____ 2021 року.

Студентка

_____

_____

(підпис)
ініціали)

(прізвище та

Науковий керівник

_____

_____

(підпис)
ініціали)

(прізвище та

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри *дошкільної та початкової освіти*

протокол № _____ від «___» _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____

(підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	9
1.1. Психофізіологічні особливості учнів початкової школи та їх готовність до сприйняття наочності.....	9
1.2. Педагогічні умови та доцільність використання наочності в період навчання грамоти	17
1.3. Класифікація наочності у дидактиці початкової школи	32
1.4. Мета і зміст навчання грамоти	42
Висновки до розділу 1	
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ НА УРОКАХ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	47
2.1. Дидактичні вимоги до використання наочності	47
2.2. Використання методів наочності при навчанні грамоті молодших школярів в сучасній українській школі	57
Висновки до розділу 2	
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ НА УРОКАХ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ.....	67
3.1. Організація і проведення дослідження	67
3.2. Результати і аналіз експериментального дослідження засобів наочності в період навчання грамоти в початкових класах.....	73
Висновки до розділу 3	
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	88
ДОДАТКИ	94

ВСТУП

У сучасній педагогічній науці все більша увага приділяється оптимальному поєднанню найрізноманітніших організаційних форм і засобів навчання, які дозволяють більш ефективно вирішувати навчальні та виховні завдання, максимально враховуючи зміст освітньої програми, вікові особливості учнів, розумне поєднання раціонального та емоційного в викладанні та навчанні. Соціальні запити, що пред'являються сьогодні школі, диктують вчителю потребу пошуку нових форм навчання. Однією з таких актуальних проблем і є потреба використання нових технологій в навчанні, нових форм проведення цікавих занять, які розвивали б мову, пам'ять, увагу, творчу уяву, спостережливість в учнів молодших класів. Тут особливе значення слід приділити принципу наочності, в основі якого лежать певні співвідношення чуттєвого і логічного в процесі навчання.

Виховна та освітня робота у початкових класах повинна враховувати закономірності розвитку дітей, виходити із вимог шкільної педагогіки та дидактики. Відповідно до цих вимог навчання дітей спирається на безпосереднє сприйняття дійсності, що вкрай важливо у молодшому шкільному віці. Наочність виступає одним із елементів цілісної системи навчання, яка здатна допомогти учневі молодшої школи якісніше та на вищому рівні засвоїти новий матеріал. Опора на принцип наочності під час уроків у молодших класах активізує пізнавальну діяльність учнів, унаслідок чого використання наочності у процесі початкової школи є доцільним.

Принцип наочності, як один з основних принципів навчання, в сучасній дидактиці розуміється ширше як систематична опора не тільки на конкретні предмети і їх зображення, а й на їх моделі. Це, в свою чергу, означає розширення сфери їх застосування.

Таким чином, необхідність створення педагогічних умов використання наочності з метою активізації пізнавальної діяльності молодших школярів в період навчання грамоти визначає актуальність нашого дослідження.

Педагогічна значущість проблеми використання наочності для активізації навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів в період навчання грамоти, її недостатня дидактична опрацьованість визначили вибір теми дослідження: «Наочність у період навчання грамоти в початковій школі».

Проблема використання наочності в період навчання грамоти молодших школярів, займає чільне місце в дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів, психологів та методистів. Наочність будучи одним з найважливішим принципів дидактики, розробляється і реалізується в теорії і практиці викладання рідної мови на всіх етапах розвитку шкільної освіти. Основним способом його реалізації є використання засобів наочності в процесі навчання. Питання про те, що ж таке наочність, які основні напрямки її використання в процесі навчання залишається одним з актуальних на сьогоднішній день.

Великий внесок у розвиток досліджуваної проблеми зробили як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники, серед яких слід виокремити роботи Я.А. Коменського, Й.Г. Песталоцці, К.Д.Ушинського та інших. Вони вважали, що у вихованні та навчанні дітей необхідно спиратися на факти та спостереження, поступово переходити від конкретного до загального.

Окремі аспекти проектування педагогічних умов використання наочності в освітньому процесі початкової школи розглянуто у працях таких педагогів та психологів, як: С.І. Архангельського, Л.М. Фрідмана, Ю.К. Бабанського, Н.П. Волкової, І.В. Малафійка, В.П.Сергеєва, М.М. Фіцули, О.Я. Савченко та ін.

Об'єктом дослідження є навчання грамоти у початковій школі.

Предметом дослідження є використання наочних засобів під час уроків навчання грамоті.

Мета роботи: визначити умови і зміст використання засобів наочності на уроках навчання грамоти в сучасній українській школі.

Поставлена мета вимагає вирішення наступних **завдань**:

1. Розкрити сутність понять «наочність», «принцип наочності», «засоби наочності» у психолого-педагогічній літературі.
2. Виявити роль та місце засобів наочності в початкової школи.
3. Виділити та описати педагогічні умови застосування наочності у період навчання грамоти учнів молодшої школи.
4. Описати вимоги поставлені шкільною дидактикою до використання наочності та розглянути методи наочності при навчанні грамоти.
5. Провести аналіз результатів експериментальної роботи.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення педагогічної науки, праці вітчизняних й зарубіжних вчених, що стосуються різних аспектів використання засобів наочності в період навчання грамоти учнів молодшої школи.

Методи дослідження. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використовувався комплекс методів дослідження: логіко-теоретичний аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація; емпіричні методи: спостереження, анкетування.

Теоретична значущість роботи Наочність будучи одним з найважливішим принципів дидактики, розробляється і реалізується в теорії і практиці викладання рідної мови на всіх етапах розвитку шкільної освіти. Основним способом його реалізації є використання засобів наочності в процесі навчання. Питання про те, що ж таке наочність, які основні напрямки її використання в процесі навчання залишається одним з актуальних на сьогоднішній день.

Наукова новизна дослідження: За результатами дослідження можна зробити висновки про те, що наочність відіграє також важливу роль в житті дітей шкільного віку, ми довели, що учні на уроках при використанні наочності засвоюють матеріал.

Результати роботи були апробовані: Іванова Діана Ярославівна
Наочність у період навчання грамоти. PRIORITY -DIRECTIONS OF

SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT. C.429.URL <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/PRIORITY-DIRECTIONS-OF-SCIENCE-AND-TECHNOLOGY-DEVELOPMENT-13-15.06.21.pdf>

Структура роботи: робота складається з вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Список літератури містить 64 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

1.1. Психофізіологічні особливості учнів початкової школи та їх готовність до сприйняття наочності

Молодший шкільний вік потребує певного рівня психологічного та фізіологічного розвитку, що забезпечує оптимальну адаптацію дитини до шкільного режиму та можливість опанування навчальних програм.

У цих умовах вирішальним показником, що визначає можливість навчання, служить не паспортний вік, а ступінь функціональної готовності дитини до вимог школи [4]. Тривалість, поступовість та нерівномірність розвитку визначають відмінності функціональних можливостей організму при взаємодії з факторами навчання та виховання, тому одним із головних завдань є розробка фізіологічних та психічних засад ефективної організації навчального процесу, є психофізіологічне обґрунтування нових методик навчання.

Початковий період раннього навчання займає віковий діапазон від 6 до 10 років. У молодшому шкільному віці діти володіють значними резервами розвитку. Зі вступом дитини до школи під впливом навчання починається перебудова всіх її свідомих процесів, набуття ними якостей, притаманних дорослим людям, адже діти включаються в незнайомі для них види діяльності та систему міжособистісних відносин. Довільність, продуктивність та стійкість стають визначальними характеристиками усіх пізнавальних процесів учня раннього шкільного віку [57]. Для того, щоб вміло використовувати наявні у дитини резерви, необхідно якнайшвидше пристосовувати дітей до роботи в школі та вдома, навчити їх вчитися, бути уважними, посидючими. До вступу до школи у дитини має бути достатньо

розвинений самоконтроль, трудові вміння та навички, уміння спілкуватися з людьми, рольова поведінка.

У період раннього шкільництва відбувається подальший фізичний та психологічний розвиток дитини, що уможлиблює систематичне навчання в умовах школи. В першу чергу пристосовується робота головного мозку та нервової системи [23]. До шестилітнього віку кора великих півкуль є вже досить зрілою. Однак найбільш важливі, специфічно особистісні ділянки головного мозку, які покликані відповідати за програмування, регуляцію та контроль складних форм психічної діяльності, у дітей цього віку ще не сформовані, і як наслідок, регулювання та гальмування психічних процесів корою підкіркової структури виявляється недостатнім. Недосконалість регулюючої функції кори відбиваються на характерній поведінці дітей цього віку, а також на організації діяльності та емоційної сфери: молодші школярі легко відволікаються, не здатні до тривалого затримання уваги на одному предметі чи виді діяльності, часто неспокійні, емоційні [57].

Для молодшого шкільного віку характерні інтенсивний розвиток та якісні перетворення пізнавальних процесів: школярі починають набувати опосередкованого характеру і стають усвідомленими та довільними. Дитина поступово опановує свої психічні процеси, вчиться керувати сприйняттям, увагою, пам'яттю.

З приходом дитини до школи відбувається новий період її соціалізації, центром якої стає нова людина в її житті – учитель. Навчання стає провідною діяльністю в ранньому шкільному віці. Навчальна діяльність – особлива форма активності учня, спрямована на зміну самого себе як суб'єкта навчання [57]. На перше місце серед життєвих функцій у ранньому шкільному віці висувається мислення. На завершальний етап є перехід мислення від наочного та образного, що сформувалося у дошкільному віці, до мислення словесного та логічного.

Раннє шкільне навчання вибудовується в такий спосіб, що словесно-логічне мислення набуває переважаючого розвитку. Якщо у перші 2 роки

навчання діти багато працюють із наочними зразками, то надалі, починаючи з 3 класу, обсяг таких занять зменшується. Образне мислення дедалі менше виявляється необхідним у навчальній діяльності [57].

Індивідуальні відмінності серед дітей виявляються наприкінці молодшого шкільного віку, а то й пізніше. Психологи дітей цього віку ділять на дві групи: «теоретиків» чи «мислителів», які без «проблем» вирішують навчальні завдання у словесному плані, «практиків», для яких потрібно опиратись на наочність та практичні дії, й «художників», які мислять яскравими образами. В більшості дітей різні види мислення урівноважені.

Важливою передумовою формування мислення теоретичного є формування наукових понять [5]. Теоретичне мислення значно допомагає учневі, адже дозволяє розв'язувати завдання, орієнтуючись не на зовнішні, наочні ознаки та зв'язки об'єктів, але й на внутрішні, суттєві властивості та відносини.

На початку раннього шкільного віку сприйняття недостатньо диференційовано. Як наслідок, дитина «іноді плутає схожі за написанням букви та цифри (наприклад, цифру 3 і букву З або букви Н і М). Хоча він може цілеспрямовано розглядати предмети і малюнки, ним виділяються, так само як і в дошкільному віці, найбільш яскраві властивості, що «кидаються в очі» – в основному, забарвлення, форма і розмір.

Якщо для дошкільнят властиве аналізуюче сприйняття, то до початку середньої школи, за умови хорошого навчання, з'являється синтезуюче сприйняття. Розвинутий інтелект надає можливість налагоджувати зв'язки між окремими складовими сприйнятого. Це чітко прослідковується в дитячих описах картини [5]. Такі особливості доцільно враховувати під час спілкування з дитиною при її психічному розвитку.

Вікова періодизація сприйняття:

2 – 5 років – період, коли дитина здатна називати предмети на картині;

6–9 років – активізується здатність описувати картини;

після 9 років – переосмислення побаченого [23].

У двох напрямках розвивається здатність у молодшого школяра до запам'ятовування. Появляється не лише довільна, але й свідомо пам'ять. Навчальний матеріал, що є цікавим для учнів та пропонується у ігровій формі або розміщений в ілюстрованих посібниках, запам'ятовується «мимоволі». Проте, на відміну від дітей дошкільників, вони можуть цілеспрямовано та довільно запам'ятовувати матеріал, що є для них не цілком цікавим. З кожним класом процес навчання все більше будується з опорою на довільне запам'ятовування. Учні початкових класів так само, як і дошкільнята, переважно мають хорошу механічну пам'ять [57]. Багато хто з них протягом усього навчання в початкових класах механічно заучує навчальні тексти, що найчастіше спричинює значні труднощі у середній школі, коли матеріал стає складнішим і більшим за обсягом, а для вирішення навчальних завдань потрібно не лише вміння відтворити матеріал. Удосконалення смислової пам'яті у цьому віці дозволить освоїти досить широке коло мнемонічних прийомів, тобто раціональних способів запам'ятовування (розподіл тексту на частини, складання плану та ін.) [31].

Наступною важливою характеристикою психічного розвитку дитини молодшого шкільного віку є увага. Від сформованості уваги успішний процес навчання буде неможливим. Завданням вчителя на уроці є привернути увагу учнів до матеріалу, що вивчається, утримати її час проведення уроку. Хоча учень молодшої школи здатний займатися однією справою зосереджено від 10 до 20 хвилин. [31, 75 с.].

Ранній шкільний вік – вік досить помітного становлення дитини як особистості. Для нього притаманні нові взаємини з дорослими та однолітками, включення в цілу систему колективів (соціалізація), включення до нового виду діяльності – навчання, яке висуває низку серйозних вимог до учня [57].

Все це вирішальним чином позначається на формуванні та закріпленні нової системи відносин в соціумі, до навчання та пов'язаних з ними

обов'язків, формує характер, волю, розширює кругозір та інтереси, розвиває здібності.

До факторів, які впливають успішність і неуспішність молодших школярів, відносять і темперамент. Темперамент визначає низку психофізіологічних особливостей, які необхідно враховувати у процесі навчання. Чим дорослішою стає дитина, тим досконалішим стає рівень адаптації з урахуванням власних індивідуально-психологічних особливостей, молодшому школяру досить складно коригувати свої особливості, їх повинні враховувати дорослі – вчителі та батьки [53].

В основі темпераменту лежать вроджені типи нервової системи, тому темперамент дається знаки вже на першому році життя [2]. Індивідуально-психологічні особливості, пов'язані з темпераментом, супроводжують нас все життя, тому доцільно враховувати їх у процесі навчання. Властивості вищої нервової діяльності та темпераменту є вродженими властивостями, які визначають динамічну сторону психофізіологічної діяльності людини [12].

Особливістю молодших школярів є і загальна недосконалість волі: учень початкової школи ще не має великого досвіду наполегливої боротьби за поставлену мету, обходити труднощі та перешкоди. Він може зневіритись при невдачі, втратити віру у свої можливості та перспективи. Часто спостерігаються перепади настрою, упертість [12].

У ранньому навчанні діти дуже емоційні. Емоційність позначається, по-перше, у тому, що й психічна діяльність зазвичай емоційно забарвлена. Дитячі думки, вчинки, спостереження супроводжуються чіткими емоціями. По-друге, школярі початкової школи не вміють стримувати свої почуття, контролювати їхній зовнішній прояв, вони дуже безпосередні і відкриті у вираженні таких почуттів як радість, горе, смуток, страх, задоволення чи невдоволення. По-третє, емоційність виявляється в їх емоційній нестабільності, частій зміні настроїв, здатності до афектів, короточасних і миттєвих проявів радості, горя, гніву, страху [15, с. 32].

Молодший шкільний вік дає великі можливості для виховання колективістських відносин. За перші роки навчання в школі дитина накопичує при правильному вихованні досвід колективної діяльності – діяльності в колективі і задля колективу, що буде важливим для подальшого її розвитку. Вихованню колективізму сприяє подальшій участі дітей у суспільних, колективних справах. Саме в шкільному середовищі дитина практикує свідому колективну громадську діяльність [15].

Спочатку учні початкової школи добре навчаються, беручи за основу відносини в своїй сім'ї, іноді мотивом для відмінного навчання є взаємовідносини у колективі. Тут важливим є і особистий мотив учня: бажання отримати кращу оцінку, схвалення вчителів та батьків. Спочатку у нього формується інтерес до навчання без усвідомлення його значення [57]. Лише після появи інтересу до результатів своєї повсякденної праці формується інтерес до змісту навчальної діяльності, набуття знань.

Формування інтересу до змісту навчальної діяльності, набуття знань пов'язані з переживанням школярами почуття задоволеності своїми досягненнями [59]. А посилюється це почуття схваленням та, похвалою вчителя, котрий виділяє кожен, навіть найменший успіх, найменший крок уперед. Після позитивного відгуку вчителя учні початкової школи відчувають гордість, особливе піднесення сил. Від початку перебування дітей у шкільництві незаперечний виховний вплив на них має вчитель, який є авторитетом. Найважливішою передумовою для успішного навчання та виховання у молодших класах є авторитет вчителя [47, 3 с.].

Навчальна діяльність у початкових класах стимулює, передусім, розвиток відчуттів та сприйнятів – психічних процесів безпосереднього пізнання навколишнього світу [51]. Молодші школярі вирізняються гостротою та свіжістю сприйняття, свого роду споглядальною допитливістю. Для молодшого школяра цікаво сприймати навколишній світ, який з кожним днем розкриває перед ним все нові і нові сторони. Наступна особливість сприйняття учнів на початку шкільного життя тісний зв'язок їх з діями

школярів. Усвідомлення цього рівні психічного розвитку пов'язані з практичної діяльністю дитини. Сприйняти предмет для особистості означає щось зробити з ним, щось змінити в ньому, вчинити певні дії, взяти, торкнутися його. Притаманна риса школярів – яскраво виражена емоційність сприйняття. Процес навчання спричинює перебудову сприйняття, воно піднімається на більш високий щабель розвитку, набуває ознак цілеспрямованої та керованої діяльності [23].

В період навчання відбувається процес поглиблення сприйняття, перш ніж зробити певну дію, учень аналізує її наслідки, диференціює свої вчинки. Сприйняття набуває характеру організованого спостереження.

Увазі учнів початкових класів також притаманні певні вікові особливості. Основна з них – це слабка довільна увага. Можливості вольового регулювання уваги, керування нею на початку шкільного життя обмежені. Довільна увага молодшого школяра вимагає так званої близької мотивації. Якщо у старших класах довільна увага учнів підтримується і за наявності далекої мотивації (вони здатні направити свою увагу на нецікавій та важкій роботі, щоб отримати очікуваний результат в майбутньому), то учень молодшої школи зазвичай може заставити себе зосереджено працювати тільки за наявності близької мотивації (можливості отримати хорошу оцінку, заслужити похвалу вчителя, швидше впоратися із завданням тощо) [23].

Значно краще у молодшому шкільному віці сформована мимовільна увага. Все нове, неочікуване, яскраве, цікаве, само собою привертає увагу дітей, і не вимагає якихось зусиль з їхнього боку.

Вікові особливості пам'яті у молодшому шкільному віці розвиваються в процесі навчання. Посилюється значення та частка словесно-логічного, смислового запам'ятовування та розвивається можливість усвідомлено керувати своєю пам'яттю та регулювати її прояви [23]. У дітей молодшого шкільного віку краще розвинена зорова та образна пам'ять, а словесна та логічна – гірше. Це пов'язано з домінуванням діяльності першої сигнальної

системи. Діти цього віку краще та швидше запам'ятовують, у пам'яті відкладається конкретна інформація, події, особи, предмети, факти, аніж визначення, описи, пояснення. У молодшій школі діти схильні до механічного запам'ятовування без усвідомлення смислових зв'язків всередині матеріалу [23].

Основний напрямок розвитку уяви в молодшому шкільному віці – це її вдосконалення. Цей процес пов'язаний з подачею раніше сприйнятого або створенням образів відповідно до даного опису, схеми, ілюстрації тощо. Відтворююча уява покращується завдяки більш правильному і повному відображенню дійсності. Творча уява як створення нових образів, пов'язана з перетворенням, переробкою вражень минулого досвіду, пов'язанням їх у нові форми, комбінації, також розвивається [8, с.33с.].

У процесі навчання відбувається поступовий перехід від пізнання зовнішньої сторони явищ до пізнання їхньої сутності [54]. Мислення починає відтворювати суттєві властивості та ознаки предметів та явищ, що дає можливість робити перші узагальнення, перші висновки, проводити перші аналогії, будувати найпростіші висновки. На основі цього в учня поступово починають формуватись елементарні наукові поняття [54, 75 с.].

Аналітико-синтетична діяльність на початку шкільного життя ще досить примітивна, перебуває в основному на етапі наочно-дієвого аналізу, що базується на безпосередньому сприйнятті предметів [19, с.63].

У перших класах школярі часом неспроможна передати зміст прочитаного своїми словами і перекладають його буквально. Це зумовлено тим, що тезаурус дитини більш пасивніший, ніж активний, тобто дитина знає і розуміє багато слів, але не може використовувати їх у потрібний момент. Часто мова дітей нечітка, монотонна. У розповідях переважають елементи ситуативності, повтори, довгострокові паузи, у результаті висловлювання першокласників стають незрозумілими. Школярі включають зайві слова фрази, назви замінюють описом, допускають деталізовані уточнення. Нерідко учневі не вистачає чіткого уявлення про зміст слова чи поняття, а тому він

може використовувати його у відповідному значенні: замість точної назви предмета давати опис, не розуміючи смислової різниці між групами та позначенням видових чи родових понять, а тому використовувати, наприклад, «дерево» замість «дуб», «береза»; перераховуючи меблі, називати «телевізор», «килим»; до понять фрукти відносити «кавун», «малина». Характерно для них пояснення лише однієї-двох ознак предмета, часто несуттєвих [55, с.2].

Отож, навчання у сучасній школі має на меті не тільки отримання нових знань, умінь та навичок, а й розвиток школяра як особистості, врахування його вікових та індивідуально-психологічних характеристик в освітньому процесі. Розуміючи, на які індивідуально-психологічні характеристики та як впливати, можна підвищити успішність учня та сприяти розвитку гармонійної особистості.

Своєчасне виявлення проблем учнів у початковій школі може допомогти дитині, як в успішному її закінченні, так і в ході адаптації в середній ланці навчання.

Розглянувши основні психофізіологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, можна з впевненістю сказати, що їх увага, пам'ять та сприйняття найбільш сприйнятливі та готові до використання засобів наочності в період навчання грамоти у початковій школі з.

1.2. Педагогічні умови та доцільність використання наочності в період навчання грамоти

На сучасному етапі розвитку освіти принцип наочності займає одну з пріоритетних позицій. Реалізація даного принципу є одним з найважливіших напрямків наукових досліджень, оскільки відіграє вагомую роль в єдиній методичній системі навчання.

Практикою школи і науковими дослідженнями доведено, що висока якість навчання багато в чому залежить від ступеня залученості всіх органів

почуттів того, хто навчається. Чим різноманітніше чуттєве сприйняття пізнаваного матеріалу, тим глибше він осмислюється і глибше засвоюється. При обґрунтованому включення в урок наочності стимулюється самостійність учнів, підвищується їх активність, інтерес до предмету [63, с. 154].

Дидактика як окрема частина педагогіки, що представляє теорію освіти та навчання, традиційно включає питання змісту освіти у школі, формування умінь, навичок, принципів, методів, організаційних форм навчання, а також пізнання закономірностей ефективного навчання, процесу засвоєння учнями знань, але не приділяє достатньої уваги ролі та місця засобів навчання, організації інформаційно-предметного освітнього середовища та діяльній структури навчання, виховання та розвитку.

Однак будь-яка діяльність, на переконання І.Я.Лернер, не може бути успішно реалізована без відповідного дидактичного інструментарію: «будь-який метод як проєктована суб'єктом модель його діяльності містить: знання про мету діяльності; знання про необхідний для досягнення мети спосіб діяльності; знання суб'єкта про необхідність та можливі засоби, оскільки діяльність завжди пов'язана із засобами діяльності інтелектуального, практичного або предметного характеру...» [34, с. 29].

Одним з найважливіших положень дидактики, що ґрунтується на методології діалектичного матеріалізму є використання наочних засобів для створення у школярів образних уявлень та для формування понять, для розуміння абстрактних зв'язків і залежностей. Відчуття та поняття виступають різними рівнями єдиного процесу пізнання [1].

У сучасній дидактиці поняття наочності відноситься до різних видів сприйняття (зорових, слухових, чуттєвих). Жоден з відомих видів наочних засобів в шкільництві не має абсолютних переваг над іншими. При вивченні природничих предметів більшого значення надають натуральним об'єктам і зображенням, близьким до природи, а на уроках навчання грамоти – умовним зображенням відносин між словами за допомогою графічних зображень,

підкресленням, за допомогою виділення частин слова різними кольорами. Нерідко виникає потреба використовувати різні види наочних засобів при вивченні одних і тих самих питань.

Дуже важливо використовувати наочні засоби обдуманно, не захаращувати уроки значною кількістю наочних засобів, бо це заважає учням зосередитися і обдумати найбільш суттєві питання. нецілеспрямоване застосування наочності в навчанні не приносить користі, а швидше шкодить і засвоєнню знань, і розвитку учнів. Коли в школярів є необхідні образні уявлення, доцільно використовувати їх для формування понять, для розвитку абстрактного мислення учнів [1, с. 19-22].

У навчальній діяльності застосування наочних засобів супроводжується словами вчителя. Способи поєднання слова і засобів наочності при всьому їх різноманітті мають кілька основних форм. Перша з них полягає в тому, що слова вчителя керують спостереженням, яке ведеться учнями, а знання про зовнішній вигляд об'єкта, про його будову, про процеси, що протікають, школярі отримують в процесі спостереження за об'єктами.

При іншій формі поєднання, яка значно відрізняється від першої, відомості про предмети та процеси учні отримують з словесних повідомлень вчителя, а наочні засоби служать для підтвердження чи пояснення цих словесних повідомлень [21]. У цьому випадку, на уроці з тої самої теми, вчитель сам розповідає про властивості спостережуваного предмета і демонструє їх.

Перша форма поєднання має більшу ефективність не тільки для закріплення знань, а й для розвитку спостережливості школярів. Перевагу першій формі надають особливо тоді, коли потрібно здійснити детальний аналіз об'єкта. Оскільки застосування другої форми поєднання вимагає менше часу, можна вдаватися до неї, коли проводиться порівняно «поверхневий» аналіз об'єктів [18].

Вдале використання вчителем форм поєднання словесного пояснення та засобів наочності, їх варіантів та порівняльної ефективності дає можливість творчо підходити до застосування наочних засобів відповідно до поставленої дидактичної мети, особливостей навчального матеріалу та інших конкретних умов [18]

Значення наочності у навчанні загальноє визнано, ще Ян Амос Коменський висунув знамените «золоте правило дидактики»: «...все, що тільки можна, представляти для сприйняття почуттями» [27, с.14]. У «Великій дидактиці» Я.А. Коменський наступним чином визначив наочність, її завдання і значення: «Якщо ми хочемо прищепити учням справжнє і міцне знання речей, взагалі потрібно навчати всьому через особисте спостереження і чуттєве переконання». Принцип наочності Я.А. Коменський протиставляв словесному, пасивному навчанню. Для здійснення наочності він вважав за необхідне використовувати реальні предмети і безпосереднє спостереження за ними, а якщо це неможливо – моделі або копії предметів або явищ [17, с.65].

Велика заслуга Я.А. Коменського в розробці наочності як одного з найважливіших дидактичних принципів, він обґрунтував, узагальнив, поглибив і розширив наявний на той час деякий практичний досвід наочного навчання, застосував широко наочність на практиці, забезпечивши свої підручники малюнками [27, с. 24].

Слідом за Я.А. Коменським велику увагу принципу наочності приділив і Жан-Жак Руссо. Педагогіка Руссо, заснована на розвитку у дитини таких рис як самостійність, кмітливість, здатність спостерігати. Все має бути подано для сприйняття дитини з максимальною візуалізацією. На його думку, наочність – «сама природа, самі життєві факти, з якими дитина безпосередньо знайомиться».

Більш глибоке, ніж у Я.А.Коменського, обґрунтування наочності дав Й.Г.Песталоцці. Дослідник вважав, що без застосування наочності, у

широкому значенні цього слова, не можна домогтися правильних уявлень про навколишній світ, неможливо розвивати мислення та мовлення дитини.

Песталоцці не була знайома педагогічна система Я.А.Коменського загалом, але вчений знав його книги з педагогіки. Це дало йому право стверджувати: «Коли зараз оглядаюсь назад і запитую себе: що ж, власне, я зробив для навчання людства, то знаходжу наступне: я міцно встановив вищий основний принцип навчання, визнавши наочність абсолютною основою всякого пізнання» [9].

Основою природовідповідного навчання вважав наочність А. Дістервег. Педагог надавав особливого значення ознайомленню дітей з предметами, безпосередньо доступними їх органам чуття. Разом з тим Дістервег не обмежувався тільки предметною наочністю, а використовував різноманітні її форми. У тих випадках, де неможливе безпосереднє ознайомлення з самим предметом, А.Дістерверг пропонував звертатися до зображень на картинах, до життєвих спогадів дітей за межами школи, до порівняння, аналогій та інших засобів. Вчений вважав наочність найважливішою умовою елементарної освіти, за якою у шкільному предметі виділяються найбільш зрозумілі і конкретні для учня елементи, доступні його спостереженню або зв'язані з його попередніми знаннями [36, с. 200].

Значний внесок в розширення та збагачення методики наочного навчання новими прийомами зробив К.Д. Ушинський. Так, до принципу наочності К.Д. Ушинський цілком обґрунтовано відніс образне слово, яке особливо важливо при вивченні гуманітарних предметів і естетичному вихованні учнів. У методичних статтях К.Д. Ушинський висловлює ряд цікавих, глибоких і принципових думок про співвідношення слова і наочності в навчанні. За його словами, дітей треба вчити не тільки читати і писати, але ще більше розвивати, вчити спостерігати і робити власні висновки зі спостережень [17, с.67].

Поєднання слова з наочністю у К.Д. Ушинського направлено на те, щоб виробити у дітей навички «спостерігати вірно», збагачувати духовний світ

дитини «повними, вірними, яскравими образами». У людському пізнанні дуже важливо, вважав К.Д. Ушинський, бачити предмет з усіх боків і в середовищі тих відносин, в які він поставлений. Наочне навчання в зв'язку з вивченням мови розвиває розумову здатність учня і дає можливість йому правильно пізнавати світ.

Л. Фрідман, вивчав роль наочності в навчанні, сформулював наступну формулу: «Наочність – це розуміння і активність» [60, с.59]. Таким чином, наочність навчання – це одне з найважливіших умов, що забезпечують успішне формування в учнів всіх форм мислення, служить для них джерелом придбання об'єктивних наукових знань про навколишню дійсність, розвитку мови і самостійності розуміння.

Освітні вимогами та потреби ХХІ ст. змінюються і відповідно вносять корективи в трактування та використання поняття наочності в дидактиці, зумовлюючи появу як нових термінів типу «моделювання», «нова наочність», «засоби наочності нового покоління» так і розуміння їх специфіки, необхідності та місця в новій українській школі [50, с.535].

За останні роки проблема наочності знову стає актуальною під час навчання. Це пояснює багатьма причинами. Значно розширилася область наочності та удосконалився її інвентар. У часи Я.А.Коменського наочність у навчанні носила суто «предметний» характер. Наприклад, вивчаючи нове слово, демонстрували предмет або його зображення. Умови застосування візуалізації у дидактиці суперечливі. Основне завдання наочності – базувати розвиток мислення учнів на чуттєво-наочних враженнях, пов'язати процес навчання з життям. І водночас навчання відбувається не в реальному житті, а в умовах школи. Область застосування наочності в дидактиці ніким ще точно не визначена [32]. Практика показує, що засоби наочності використовуються як при комплексному, так і при аспектному навчанні, постійно розширюючись і поглиблюючись. Вчителю потрібно не лише добре знати свій предмет, а й вміти передати свої знання учнів.

Вміння добре викладати свій предмет, педагогічна майстерність вчителя ґрунтується на вмінні будувати процес навчання відповідно до його закономірностей, з основними дидактичними принципами, одним з яких є принцип наочності. Проте, як показують численні дослідження, деякі вчителі не мають чіткого розуміння того, коли і як доцільно використовувати наочність, у яких випадках застосування наочних засобів необхідне та корисне, а в яких непотрібне і навіть шкідливе [21]. Кожен учитель неодноразово чув переконливі поради, а часом і вимоги ширше спиратися при навчанні на наочність, більше використовувати під час уроків наочні засоби, застосовувати наочні засоби навчання. Кожен вчитель витрачає чимало сил та часу на підбір та виготовлення наочних засобів. Щоб візуалізувати навчання, вчителі намагаються використовувати технічні засоби наочності: комп'ютери, проектори, телевізори та інші апарати та прилади. У той же час вчителі іноді чують і самі застерігають: не можна захоплюватися наочністю, треба бути обережним у застосуванні наочних засобів [21].

Принцип наочності є дидактичним принципом навчання і належить до основних. Його доцільність пояснюється діалектикою переходу від чуттєвого сприйняття до абстрактного мислення у процесі пізнання. Принцип наочності вимагає будувати навчання на конкретних образах, що легко будуть сприйняті учнями [21], а ефективність навчання залежить від доцільного залучення органів почуттів до сприйняття та переробки навчального матеріалу, що визначає характер процесу навчання [51]. У процесі навчання школярам бажано дати можливість спостерігати, вимірювати, проводити досліді – і таким чином вести їхню відмінність від незнання до знання. Якщо немає можливості представити реальні предмети для оперування ними під час уроків, слід по можливості використовувати наочні засоби: макети, моделі, малюнки тощо.

В основі принципу наочності лежать такі чітко зафіксовані наукові закономірності: органам чуття людини властива різна чутливість на зовнішні

подразники. У більшості людей найбільш чутливими є органи зору, які «пропускають» у кору головного мозку майже в 5 разів більше інформації, ніж органи слуху, і майже в 13 разів більше, ніж органи дотику.

У педагогічному словнику принцип наочності трактується як один із основних принципів дидактики, за яким навчання базується на конкретних образах, які безпосередньо сприймаються учнями [45]. Відповідно в нашому дослідженні під принципом наочності ми розуміємо один з основних дидактичних принципів, що передбачає навчання, засноване на психічних образах, які сприймаються учнями.

Принцип наочності навчання реалізується з допомогою засобів наочності, під якими розуміються методи, з допомогою яких педагог демонструє учням об'єкт пізнання.

Таким чином, наочність не є властивістю чи якістю об'єктів, предметів чи явищ. Наочність – це психічний процес, у результаті якого у свідомості учнів утворюються певні образи досліджуваного об'єкта. І, якщо ми говоримо про наочність тих чи інших предметів, то маємо на увазі наочність образів цих предметів. Наочність – показник простоти та зрозумілості для даного учня того психічного образу, який він створює в результаті процесів сприйняття, пам'яті, мислення, уявлення та уяви. Наочність або ненаочність образу, що виникає у того, хто навчається, залежить, головним чином, від особливостей того, хто навчається, рівня розвитку його пізнавальних здібностей, інтересів і схильностей.

Психічні образи можуть створюватися не лише внаслідок візуального сприйняття, а й з допомогою інших органів чуття. Принцип наочності у навчанні – один із основних дидактичних принципів, що передбачає навчання, засноване на психічних образах, які сприймаються учнями. Цей принцип реалізується з допомогою засобів наочності, під якими розуміються методи, з допомогою яких педагог демонструє учням об'єкт пізнання.

Принцип наочності залишається одним із основних та провідних принципів педагогічної науки й сьогодні.

Дидактика виробила велику кількість правил, що розкривають суть принципу наочності. Занков Л.В. [с.134] Серед них:

– кілька предметів, представлених перед учнями (на малюнках або моделях), запам'ятовуються краще, легше, швидше, ніж запам'ятовуються ті ж предмети, які подаються у словесній, усній чи письмовій формах;

– дитина думає формами, фарбами, звуками, відчуттями в загальному: звідси впливає необхідність наочного навчання, яке ґрунтується не так на загальних поняттях та словах, як на конкретних образах, що безпосередньо сприймаються дитиною;

– все, що тільки можна, потрібно представляти для сприйняття почуттями, а саме: для сприйняття зором – видиме, слухом – почуте, нюхом – запахи, смаком – те, що смакує, шляхом дотику – те, до чого можна торкнутись;

– в навчанні не потрібно обмежуватись лише наочністю – наочність не ціль, а засіб навчання та розвитку мислення учнів;

– навчаючи та виховуючи, не забувати, що поняття та абстрактні положення досяжні для свідомості учнів краще, коли вони підтверджуються конкретними фактами, розрахунками та образами; для їх розкриття потрібно використовувати різні види візуалізації.

– доцільно використовувати наочність не тільки для демонстрації, а й як самодостатнє джерело знань до створення проблемних ситуацій. Сучасні засоби наочності дозволяють організувати ефективну пошукову та дослідницьку діяльність учнів;

– наочні засоби допомагають формувати найбільш виразні та правильні уявлення про предмети та явища, що вивчаються;

– доцільно користатися різними видами наочності, проте не захоплюватись надмірною кількістю наочних засобів: це розпорошує увагу учнів та заважає сприймати головне;

– виготовляти разом із учнями наочні засоби: найкращий той засіб, який виготовлено самими учнями;

- застосовувати науково обґрунтовані сучасні засоби наочності: телебачення, комп'ютер, поліекранну проекцію, презентації, слайди тощо;
- при застосуванні наочних засобів, виховувати в учнів увагу, спостережливість, культуру мислення, конструктивну творчість, активізувати інтерес до навчання;
- наочність повинна служити засобом зв'язку процесу навчання з життям;
- з віком учнів предметна наочність повинна поступатися місцем символічній; при цьому предметом особливої уваги вчителя має бути адекватність розуміння сутності явища та його наочного уявлення;
- пам'ятати, що засоби візуалізації – засіб, що має сильну дію, який при неувважному або невмілому використанні може відвести школярів від вирішення поставленого завдання, підмінити мету яскравою картинкою;
- надмірне захоплення наочностю стає перешкодою на шляху глибокого оволодіння знаннями, гальмує розвиток абстрактного мислення, розуміння сутності загальних понять та загальних закономірностей.

В даний час вважається, що принцип наочності повинен використовуватися при здійсненні як звичного, так і пошукового навчання. Форми його реалізації залежать від характеру досвідченості школярів, від умов та методів виховання, від навиків здійснювати самостійні спостереження і фіксувати їх результати, а також результати вимірювань і експериментів, робити правильні висновки.

Ці закономірності розвитку пізнавальних дій учнів мають прямий вплив в процесі реалізації принципу наочності в навчальній діяльності. У міру того як дитина дорослішає, а тим самим у міру розвитку її дедуктивно-гіпотетичного мислення повинні зменшуватися види і кількість завдань, що виконуються на конкретних предметах, і збільшуватися кількість вправ, які у все більшій мірі враховують інтеріоризовані операції, «внутрішні» по відношенню до мислення дитини. Однак слід пам'ятати про необхідність

«підкріплення» цих операцій відповідними малюнками і символами, це методична задача, яка впливає з принципу наочності [12].

Стосовно до процесу розвитку учнів змінюються способи реалізації принципу наочності, що відображають поступовий перехід від надання можливостей виконання операцій на конкретних предметах через «внутрішні операції», що ґрунтуються на використанні малюнків, до операцій, основу яких складають умовні символи і знаки. Означаюче (десигнат) або замітник десигната певної назви однак повинні бути представлені учням незалежно від їхнього віку, у всіх тих випадках, коли область та зміст поняття для них не цілком зрозумілі та чіткі.

Звідси впливає, що втілюючи принцип наочності, ми можемо користуватися десигнатом як певних назв, так і – якщо це можливо – їх заміниками, наприклад моделями, схемами, малюнками, таблицями. Крім того, користуючись цим принципом в початковій школі, можна утворювати зв'язку між відповідними предметами і словами або між словами та діями з предметами. З розширенням бази, яка бере участь у формуванні таких зв'язків, більш повною стає і ступінь реалізації принципу наочності.

З принципу наочності, як і з інших принципів дидактики, впливають вимоги більш конкретного характеру, які в педагогічній науці визначають як дидактичні правила. Найважливішими правилами, пов'язаними з принципом наочності є:

- безпосереднє вивчення дійсності, тобто вивчення, засноване на спостереженні, вимірюванні та різних практичних видах діяльності, має бути вихідним пунктом навчальної роботи з учнями в тих випадках, коли вони ще не мають у своєму розпорядженні такого запасу спостережень і уявлень, які необхідні для розуміння досліджуваної на уроці теми;

- щоб учень зміг набути вірні, міцні і оперативні знання шляхом безпосереднього вивчення певних предметів, явищ, подій і процесів, його пізнавальною діяльністю потрібно вміло керувати, тобто забезпечити його увагу на найважливіші сторони досліджуваного предмета.

Цілеспрямоване та чітке використання принципу наочності не приводить до виключення з процесу навчання слова (усного та письмового), а надає йому чільне місце в цьому процесі, а саме, не допускає заміни словом предметів або явищ дійсності там, де не рекомендується з психологічної або дидактичної точки зору.

Останнім часом ставлення до місця та ролі наочності у дидактиці значно змінилося. Значення наочності у навчальному процесі почало розглядатися в тісному зв'язку з методичними завданнями, з необхідністю та доцільністю застосування саме даного засобу наочності на конкретному етапі навчального процесу [35]. З такої постановки проблеми, постає потреба знайти конкретне застосування наочності, тобто знайти такий метод внесення їх у педагогічний процес, який би не формально застосовував наочність, а дійсно її використовував.

Питання наочності завжди вирішувалися залежно від загально-дидактичних принципів, цілей та завдань навчання. У період актуалізації у методиці викладання порівняльно-граматичного методу із засобів наочності найбільшого поширення набули граматичні таблиці. Через деякий час змінилися методи викладання та погляди на роль та місце наочності у навчанні [22]. Принцип наочності став розглядатися не як допоміжний, а як один з основних принципів навчання. Підвищує ефективність навчання, допомагає учневі засвоювати матеріал більш осмислено та з великим інтересом – все це заслуги наочності. Значення візуалізації бачать нині у тому, що вона активізує психічну активність школярів, розширює обсяг засвоюваного матеріалу, знижує стомлюваність, тренує творчу уяву, полегшує весь процес навчання [22, с. 122]

Наочність виступає важливим засобом активізації пізнавальної діяльності молодших школярів, оскільки:

– по-перше, вона постає як важливий засіб пізнання навколишнього світу;

– по-друге, використання наочності засноване на особливостях мислення дітей молодшого шкільного віку, яке розвивається від конкретного (наочно-образного) до абстрактно-логічного;

– по-третє, наочність навчального матеріалу підвищує пізнавальний інтерес до знань і робить процес навчання доступнішим для молодших школярів.

Для того, щоб пізнавальна діяльність молодших школярів була успішною, необхідна розробка методів роботи з учнями, вибір найбільш ефективних та раціональних шляхів навчання, які органічно включені до виховного процесу. Один із таких шляхів – зробити процес навчання наочним, оскільки саме наочне навчання дозволяє вчителю опанувати активні методи навчання та виховання, сприяє забезпеченню принципів науковості та доступності викладу матеріалу, покращенню загальної підготовки молодших школярів, дозволяє забезпечити різнобічне та повне формування того чи іншого поняття, підтримувати інтерес до навчання, призводить до вищого рівня розвитку логічного мислення, естетичного сприйняття, творчого ставлення до здобуття знань [20]. Педагог Л.В. Занков наочне навчання визначає, як процес формування адекватної категорії мети стійкого результату внутрішніх дій учнів при безпосередньому сприйнятті прийомів діяльності, що відбивають моделювання окремого знання чи організованого набору знань [20; 21].

Наочність як активізації пізнавальної активності молодших школярів, вважає психолог А.Н. Леонтьєв, повинна бути зовнішньою опорою внутрішніх дій, що здійснюються дитиною під керівництвом вчителів у процесі оволодіння знаннями [33].

Таким чином, процес навчання у початковій школі вважатимемо наочним, якщо внутрішні дії, що здійснюються дитиною, співвідносяться з поставленою цільовою установкою. О.М. Леонтьєв у дослідженні проблеми наочності у навчанні дітей молодшого шкільного віку дійшов висновку, що і роль наочного матеріалу у процесі навчання у початковій школі

визначаються ставленням пізнавальної діяльності учнів з наочним матеріалом до діяльності, що становить суть процесу навчання [33]. Таким чином, вибір ефективних засобів наочності залежить від того, чи сприяє діяльність з наочним матеріалом іншій діяльності, що становить суть процесу навчання, заради якої використовуються засоби наочності. Якщо немає зв'язку між цими двома діяльностями, то процес навчання не є наочним, а сам наочний матеріал може виявитися марним або відволікаючим і відігравати негативну роль.

Застосування різних засобів наочності активізує учнів, мобілізує їхню увагу і тим самим сприяє їх розвитку, спонукає до більш міцному засвоєнню матеріалу, дає можливість економити час [33]. Часто на уроках використовуються таблиці, алгоритми, у викладанні мови великого поширення набули динамічні, рухливі засоби. Це демонстраційні картки, які розширюють можливість для планомірної, систематичної роботи над лексикою, тим самим дозволяють посилити виховну спрямованість у викладанні мови.

Таким чином, активізація пізнавальної діяльності молодших школярів відбувається на основі активної діяльності з наочним навчальним матеріалом. У дослідженнях О.М. Леонтєва обґрунтовується, що при використанні наочних методів у процесі навчання у початковій школі з урахуванням особливостей розвитку психіки молодших школярів, слід виходити з психологічної ролі, що вони мають виконувати у засвоєнні матеріалу [33]. Психолог виділив дві функції наочності, які сприяють активізації пізнавальної діяльності молодших школярів [33]:

- перша спрямована на розширення чуттєвого досвіду учня;
- друга – на розвиток сутності досліджуваних процесів і явищ.

Доцільно розглянути умови, запропоновані В.В.Лапшенковою, яких необхідно дотримуватися при використанні засобів наочності [32, с. 193]:

1) обрана наочність повинна відповідати віку та психофізичним особливостям учнів.

2) наочність повинна використовуватися за необхідності і показувати її доцільно поступово і тільки у відповідний момент уроку.

3) необхідно чітко виділяти головне, істотне при показі наочності.

4) детально продумувати управління сприйняттям учнями наочного матеріалу (супровід пояснення, виокремлення головного, коментування тощо).

5) демонстрована наочність повинна відповідати змісту нового матеріалу.

6) заохочувати самих учнів до пошуку та аналізу потрібної інформації в наочному матеріалі або демонстраційному пристрої.

7) необхідно правильно поєднувати різні форми і методи подання навчального матеріалу і навчальної праці учнів з урахуванням змісту і специфіки засобів наочності.

Отже, з усього сказаного вище випливає, що значення використання наочних засобів навчання в початковій школі дозволяє:

- 1) підвищувати ефективність уроків;
- 2) зацікавити школяра та зробити процес навчання більш наочним;
- 3) розвивати пізнавальну здатність учнів;
- 4) спонукати школярів до самостійної роботи.

Наочність є такий цілеспрямований і спеціально організований показ навчального матеріалу, який підказує учням закони явища, що вивчається, в даному випадку дозволяє творчо відкрити ці закони або переконатися в їх достовірності.

Наочності у навчанні притаманні такі особливості:

- 1) вона є вихідним моментом, джерелом та основою набуття знань;
- 2) є засобом навчання, що активізує оптимальне засвоєння навчального матеріалу та його запам'ятовування;
- 3) розвиває творчу уяву та мислення;
- 4) є визначником достовірності знань, що набуваються;

5) виявляється засобом тренування пам'яті будучи опорою органів відчуттів та вразливості;

6) відповідає схильності школярів мислити формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі;

7) забезпечує зворотний зв'язок чуттєво-наочного враження, образу пам'яті та образу творчої уяви;

8) м'язово-рухова наочність здійснюється у вигляді рухових формул, що містять зорові, рухові та слухові елементи [13, с.29].

Наочні засоби сприяють організації чуттєвого пізнання учня. Так вважають Давидов В.В., Леонт'єв А.Н., Ушинський К.Д. Для молодших школярів наочні засоби мають велике розвиваюче значення, так як сприяють формуванню абстракції, узагальнень, операцій аналізу і синтезу [32, с. 191-195].

Застосування наочних навчальних засобів сприяє формуванню в учнів матеріалізованих уявлень та понять, виробленню у них умінь та навичок.

1.3. Класифікація наочності у дидактиці початкової школи

У методичній літературі питання класифікації наочних засобів вирішується неоднозначно. В одних авторів основою класифікації служить спосіб використання засобів (демонстраційні і лабораторні), в інших — спосіб виготовлення (натуральні засоби та їх зображення). Натуральні засоби розглядаються як повна чи безпосередня наочність, а зображення предметів — як наочність опосередкована. До образотворчої наочності відносяться об'ємні та площинні наочні засоби, а також графічні засоби (графіки, схеми, знаки, що вказують напрямок, відносини між кількостями та ін.). Але жодна із запропонованих класифікацій не охоплює всієї різноманітності наочних засобів.

Засоби наочності досить різноманітні за своїм призначенням, змістом, способами відображення навчального матеріалу, технологіями виготовлення, за методами і прийомами застосування.

Усі наочні засоби умовно поділяють на дві основні групи: образотворчі та натуральні. В.Н. Волков до цієї класифікації додає ще символічну наочність [11]. Як приклад, дослідник до натуральної наочності відносить живу природу, гірські породи, зоряне небо, споруди, механізми, природні явища; образна наочність – це графіті, ілюстрації, моделі, макети, геометричні фігури; символічна – географічні карти, графіки, діаграми, креслення, формули [11, с.273].

Класифікуючи засоби наочності, А.О. Розуменко, виділяє два види (рівні): конкретна (на рівні явищ), яка полягає у безпосередньому спостереженні за реальними об'єктами, і спрямована на розширення чуттєвого досвіду; абстрактна (на рівні загального). На його думку, така наочність характеризує форму вираження логічного знання і сприяє прискоренню мислення людини. Спрямована на розкриття суті процесів і явищ, що вивчаються. Прикладом абстрактної наочності є знаково-символічна наочність, яка відображає структуру і функцію процесу заміщення, кодування інформації, моделює абстрактні залежності за своїм зовнішнім виглядом [49, с. 26].

М.М. Фіцула виокремлює такі види наочності: натуральна, образна, символічна (динамічна і статична, плоска і об'ємна) [59, с. 149].

Образотворчі наочні посібники – це предмети та явища, що зображуються засобами мистецтва, які у свою чергу діляться на:

- сюжетні, образні, що показують предмети та явища у їхньому реальному, образному вигляді: картини, малюнки, портрети, фотографії;
- та умовно-схематичні, які відображають у предметі чи явищі найголовніше – це схеми, таблиці, креслення (які можуть бути графічними, ілюстрованими, текстовими та змішаними).

Окрему групу образотворчих наочних посібників представляють педагогічний малюнок і технічні засоби навчання – діапозитиви, діафільми, транспаранти та динамічні посібники з елементами моделі, що рухаються, макети, зображення та інші конструкції з мінливими елементами (магнітна дошка, фланелеграф, планшет з прорізами).

Натуральні наочні посібники – це предмети навколишнього світу, вироби, що є у користуванні людини. В свою чергу натуральні наочні засоби можна розділити на: предметно-подібні чи об'ємно-подібні. До них відносяться гербарії, опудала, скульптурні зліпки, різні колекції комах, мінералів, виробничий та природний матеріал, муляжі тощо.

Існують й інші підходи до класифікації засобів наочності. Так, виходячи з дидактичних функцій засобів наочності, виділяють такі види наочності.

Природна наочність (корисні копалини, рослини, тварини); головна її функція – знайомство учнів з існуючими в природі об'єктами.

Експериментальна наочність (природні явища: випаровування, танення льоду); її функція – познайомити учнів з явищами і процесами, що відбуваються в ході виконання дослідів, спостережень.

Ілюстративна та ілюстративно-динамічна наочність (фотографії, картини, малюнки, кіно); її функція – познайомити учнів з певними подіями, фактами, предметами, явищами через їх відображення.

Об'ємна наочність (муляжі, макети); її функція полягає в ознайомленні учнів з тими предметами, де об'ємне зображення грає роль в об'єктивності їх сприйняття.

Звукова наочність (записи музики, звуковимови); її функція полягає у відтворенні звукових образів [63].

Символічна і графічна наочність (креслення, таблиці, схеми, карти); її функція полягає в розвитку абстрактного мислення, знайомство з умовно-узагальненим, символічним відображенням реального світу.

Змішана наочність (навчальний звуковий кінофільм); її функція полягає у відтворенні найбільш повного, об'єктивного, максимально наближеного до дійсності відображення дійсності [63, с. 155].

У ході формування уявлень в учнів першорядне значення відводиться образній наочності. Найбільш широко використовуваний і традиційний її вигляд представлений у формі друкованих картин та ілюстративних таблиць, як демонстраційних, так і роздавальних. На уроках картини можуть використовуватися як джерело нових знань, матеріал для систематизації та узагальнення, можуть ілюструвати розповідь вчителя або учня, виступати засобом мотивації. Найважливіші характеристики навчальних картин – їх значна інформаційна ємність, що забезпечується художнім відображенням досліджуваного об'єкта. Таблиці бувають різними за призначенням і оформлення. Основою одних є художньо представлені зображення розглянутих об'єктів або фотознімки, що об'єднуються загальною темою (наприклад, таблиці з картинками тварин, рослин: «Гриби», «Птахи» і т.п.). В інших таблицях поєднуються цифрові, текстові або графічні матеріали з малюнками або без них. До них відносять, наприклад, таблиці з навчання грамоти, для складання та розв'язування задач, до уроків позакласного читання. Деякі таблиці використовуються як ілюстрації при поясненні нового матеріалу, інші – у вигляді джерела додаткової інформації для систематизації, розширення знань учнів, як матеріал для організації тренувальних вправ. Важливе місце займають довідкові та інструктивні таблиці: «Правильно сиди при письмі», «Правильно кресли і вимірною» і т.д. Вони передбачені для тривалого користування.

До наочності відносять ілюстрації підручника. Наприклад, в підручниках з рідної мови міститься велика кількість малюнків. Крім ілюстрацій в підручниках присутні схеми-таблиці закінчень іменників, змін дієслова і т.д. За даними схемами проводиться спостереження за певним мовним явищем, вони можуть застосовуватися і для узагальнення, і для

порівняння, виступати довідковим матеріалом, використовуватися для самоперевірки виконаного завдання.

До наочності, яку називають натуральними об'єктами, відносять живі рослини, об'єкти неживої природи. Природні об'єкти легкодоступні сприйняттю за допомогою органів зору, дотику, нюху. Сприйняття натуральних наочних посібників веде до отримання достовірних уявлень про досліджувані явища навколишнього світу [63, с. 155].

Для реалізації освітніх цілей створюються специфічні натуральні наочні засоби, такі як гербарії, колекції природного матеріалу, муляжі, макети, препаровані матеріали та ін. До препаратів відносять природні об'єкти, котрі піддавалися консервації і препаруванню. У початковій школі найчастіше препарати використовуються на уроках природознавства в якості демонстраційних матеріалів або як роздаткові матеріали при організації самостійної діяльності учнів. Колекції представляють собою збір однотипних предметів, які об'єднуються за родовими ознаками, наприклад, колекції паперу, тканин, зразків корисних копалин, насіння, ґрунтів і т.д. Муляжі, моделі, макети – це багатовимірні зображення об'єкта в зменшеному або збільшеному масштабі. У початковій школі використовують глобус, компас і певні технічні моделі, наприклад, годинниковий циферблат, термометр і т.д.

До засобів для індивідуального використання відносять картки, що містять диференційовані завдання з математики, з мови, умовно звані дидактичними матеріалами (наприклад, набори карток, що містять завдання різного ступеня складності).

Найбільш широко застосовуваним засобом навчання сьогодні є комп'ютерні технології, які мають унікальні властивості наочності. Цифрові освітні ресурси створюють умови для об'єднання великої кількості звукових, образотворчих, умовно графічних, відео та анімаційних матеріалів. Своєрідність цифрових навчальних програм виявляється в можливості отримання за допомогою діалогу з комп'ютером різних рекомендацій, довідок і т.д. До подібного роду можливостей відноситься також і

перевтілення статичних ілюстрацій в рухоме зображення, що називають анімацією [63, с. 155].

Електронна інтерактивна дошка – це панель, яка функціонує в комплекті з комп'ютером і проектором. Вона дозволяє поєднувати класичну презентацію з іншими її можливостями: з трансляванням інформації з Інтернету, з DVD-дисків, комп'ютера, флеш-карти, відеокамери, телефону.

Впровадження у навчання нових інформаційних технологій навчання, заснованих на застосуванні інтерактивних методик та мультимедіа, за допомогою яких учні набувають знань, розвивають соціальні та інтелектуальні навички, виробляють критичне мислення, дозволяють ефективніше вирішувати різні проблеми звичного навчання. Учневі надається можливість використовувати великі обсяги різноманітної інформації в комплексному її надходженні, доступ до якої іншими способами не може бути забезпечений [21]. Використання засобів мультимедіа безпосередньо під час уроку забезпечують оперативність отримання необхідних відомостей. Жодні інші «некомп'ютерні» джерела інформації: посібники, архіви, довідники, словники – такої оперативності не надають.

У той час як традиційні технічні засоби навчання націлені на організацію усвідомленого сприйняття нових знань, мультимедійні засоби дозволяють організувати активну діяльність щодо їх отримання та обробки. За останні роки створено чималу кількість мультимедійних програм призначених для загальноосвітніх закладів, покликаних відігравати активну роль у навчальному процесі, співпрацювати з учнями в процесі навчання, організувати цей процес, керувати і керуватись ним. Тепер ми можемо говорити про електронний посібник, який здатний не тільки «видати предметну текстову інформацію, з ілюстраціями: він «веде» по змісту, посилюючи сприйняття можливостями сучасного комп'ютера. Зокрема можна змоделювати і побачити будь-який процес у його динаміці, фрагмент з історичного фільму, почути вірш великого поета в художньому виконанні та багато іншого. Учитель може працювати не лише зі змістом матеріалу, але й

з його структурою, що набагато полегшує аналіз матеріалу та підготовку до проведення уроків [21].

Шкільні мультимедіа-програми можуть включати й елементи контролю знань учня, наприклад, шляхом включення питань з набором варіантів відповідей, вибір кожної з яких може супроводжуватися коментарями щодо їх оцінки, ця можливість особливо важлива в процесі самоосвіти та дистанційного навчання.

Як правило, в шкільний комплект мультимедійного обладнання входить інтерактивна дошка зворотної проекції та звукопідсилювач. Сучасний мультимедіа-ПК містить звукові, графічні карти, активні стереофонічні колонки, мікрофон та дисковод для цифрових носіїв інформації. Сучасні проектори характеризуються компактністю, мобільністю, простотою застосування. Користування ним схоже на роботу з монітором комп'ютера, де є регулювання яскравості та чіткості, зсуву зображення вліво та вправо. Сучасні проектори можна підключати практично до будь-якого джерела відео/аудіо сигналу, не потребують складного та частого налаштування, для роботи мають пульт ДК та комфортне екранне меню.

Одночасне використання системи прямої проекції та інтерактивної дошки зворотної проекції оновлюють комплекс новими якісними характеристиками. Результати роботи вчителя біля електронної дошки (наприклад, діаграми, карти та інші проекції) відтворюються на великому моніторі.

На монітор виводиться комп'ютерна інформація (графічна наочність, ілюстрації, картинки) та відеоматеріали (слайди, навчальні фільми). Виведення на монітор за бажанням вчителя здійснюється по черзі або одночасно (в режимі «картинка в картинці»). У разі потреби вчитель може звертатися до мережі Internet.

Контрольні монітори, системний блок та інтерфейс для підключення зовнішніх пристроїв (ноутбука вчителя, документ-камери тощо) можуть бути

вмонтовані в спеціально виготовленому вчительському столі. Джерела сигналів, підсилювачі потужності і комутатор сигналів змонтовані в стійці, що замикається, поряд зі столом вчителя Ці засоби наочності потрібні для передачі складного зв'язку, взаємозв'язку і трансформації об'єктів вивчення, їх внутрішньої структури, що не піддається реалістичному, образному сприйняттю. Вони допомагають вчителю користуватися образами, які чуттєво сприймаються учнями, для формування складних уявлень і понять.

При такій великій різноманітності наочних засобів навчання жодному з відомих на сьогоднішній день видів наочних засобів не притаманні абсолютні переваги перед рештою [35, с. 74]. Так, у ході вивчення навколишнього світу найбільше значення мають натуральні об'єкти та зображення, близькі до природи, орфографії, синтаксису та пунктуації – умовні зображення відносин між словами за допомогою стрілок, знаків, що позначають ті чи інші морфеми та ін. Нерідко фіксується також необхідність використання різних видів наочних засобів при ознайомленні з одними і тими самими питаннями. При цьому наочні засоби слід застосовувати цілеспрямовано, щоб вони не захарашували уроки великою кількістю наочних посібників. В іншому випадку вони можуть лише завадити учням зосередитися на досліджуваному питанні [35, с. 75].

Особливості послідовності виготовлення наочних засобів призначених для навчання молодших школярів та основні вимоги до них, полягають у наступному:

- необхідно розкривати обсяг роботи на даному етапі уроку;
- слід показувати роботу учням поетапно, де кожен етап повинен охоплювати невеликий обсяг навчального матеріалу. Повинні бути виділені важливі моменти зображення і показана певна система роботи над зображенням;
- методичні навчальні засоби мають виконуватися чітко, ясно, лаконічно;

– наочний засіб має бути цікавим для сприйняття молодшими школярами [7].

При широкому використанні наочних засобів навчання слід враховувати те що, що молодшим школярам притаманні емоційний вплив, розвинене образне мислення, творча сторона уяви. Далі, цьому періоду розвитку особистості властива також сенситивність у фізичному, психічному, особистісному розвитку дитини, що багато в чому зумовлює її майбутній стан [6]. Розглянемо специфіку використання наочних засобів навчання, орієнтованих на різні типи сприйняття, у молодшій школі (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Специфіка використання наочних засобів навчання, орієнтованих на різні типи сприйняття, у молодшій школі [14] (Гасанова Г. М)

Наочні засоби за типом сприйняття	Специфіка застосування
Засоби зорової наочності	<p>Друковані (репродукції картин, таблиці, демонстраційні картки, роздатковий матеріал). Таблиці застосовують для найбільш повного усвідомлення, осмислення правил, визначень, понять, на етапі закріплення вивченого, при повторенні та систематизації матеріалу. Можуть бути запропоновані такі види завдань: складання алгоритму застосування правила; відповіді на питання вчителя, з допомогою яких учні усвідомлюють сутність поняття чи правила; самостійне складання таблиць; граматичне конструювання за заданою моделлю.</p> <p>Картина (репродукція, ілюстрація) – джерело висловлювань учнів під час навчання, наприклад, різним видам творів-описів. Методика роботи з картиною в цій якості може змінюватись в залежності від завдань заняття, рівня розвитку та можливостей різних класів, характеру висловлювання.</p> <p>Роздатковий матеріал допомагає наочно коментувати значення понять, стимулює учнів до вживання вивчених правил, дає змогу відпрацювати отримані знання. Гідність – наявність у роздатковому матеріалі вправ різного ступеня складності, що сприяє реалізації принципу диференційованого навчання.</p>

	<p>Екранні (мультимедіа). Перегляд повинен супроводжуватися пред'явленням учням серії спеціальних завдань, які виконуються як у процесі перегляду діафільму (підписати кадри без субтитрів, описати зображення на слайді мультимедійної презентації, знайти недоліки, прокоментувати зміст кадру), так і після перегляду. В даному випадку використання мультимедійної презентації стимулює самостійну роботу учнів: читання та аналіз науково-популярної літератури з теми, що вивчається.</p>
Звукові засоби	<p>Особливу увагу доцільно приділити на підготовчому етапі, що передуює прослуховуванню. У ході цього етапу роботи слід поставити перед учнями завдання, орієнтувати їх на те, що вони повинні почути, вказати, на що звернути увагу, змусити до роздумів. Звукозапис в даному випадку виконує особливу дидактичну функцію. Вона являє собою зразки мовлення, що звучить і служить засобом формування культури усного мовлення учнів. Зразок, що звучить, допомагає сформуванню навички правильної літературної вимови, наголосу, інтонування, а також навички побудови усного зв'язкового висловлювання</p>

У педагогіці виділяються такі види засобів наочності, як візуальні, аудіальні, кінестетичні та мовні [44]. Наведемо приклади.

До візуальних засобів наочності належать ілюстрації, схематичні зображення, фотографії.

До аудіальних – різноманітні аудіозаписи. Зразки речовин, які можна досліджувати за допомогою тактильних відчуттів, належать до кінестетичних засобів наочності.

До мовних засобів наочності належить словесне опис вчителем, здатне викликати в школярів освіту психічного образу.

Психологами встановлено, що найбільш активно у навчанні задіяні зоровий та слуховий аналізатори, тому найбільш поширені аудіовізуальні засоби наочності [56]. З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій в освіті постійно з'являються нові способи подання навчальної інформації,

які поступово входять до арсеналу педагогів-практиків [52]. Однак, використовуючи навіть нові засоби наочності, педагог повинен завжди контролювати процес формування у правильних наочних образів в молодших школярів.

1.4. Мета і зміст навчання грамоти

Метою навчання грамоти є формування навичок читання та основ базових графічних навичок, розвиток мовних навичок, збагачення та активізація словникового запасу, удосконалення фонематичного слуху, здійснення граматичної та орфографічної пропедевтики.

На уроках читання та письма вирішуються завдання з навчання грамоти. Навчання письму йде паралельно з навчанням читання з урахуванням принципу узгодження усного та писемного мовлення. Зміст навчання грамоти передбачає вирішення основних завдань трьох його періодів: добукварного (підготовчого), букварного (основного) і післябукварного (заключного).

Добукварний період – це введення в систему мовної та літературної освіти. Його зміст спрямований на створення мотивації навчальної діяльності, розвиток інтересу до процесу читання. Особлива увага на цьому етапі приділяється виявленню початкового рівня розвитку усної мови в кожного учня, особливо аудіювання та говоріння. На підготовчому етапі формуються початкові уявлення про голосні та приголосні (тверді та м'які звуки), вивчаються перші п'ять голосних звуків та букви, які їх позначають.

Зміст букварного періоду включає вивчення перших приголосних звуків та їх літерних позначень, наступних голосних звуків і букв, що їх позначають; відбувається знайомство з голосними звуками, що позначають два звуки; знайомство з буквами, які не позначають звуки. Особливістю цього етапу є безпосереднє навчання читання, оволодіння його механізмом. Першокласники освоюють два види читання: орфографічне (читати як

написане) та орфоепічне (читати, як я говорю); робота з таблицями компонентів та складами злиття; вчити писати всі голосні та приголосні звуки, склади з різними видами сполук, слова, речення, невеликі тексти.

Постбукварний період — етап повторюваний і узагальнюючий. На цьому етапі навчання грамоті відбувається поступовий перехід до читання цілими словами, формується вміння читати про себе, розвиваються та вдосконалюються процеси свідомого, правильного, швидкого та виразного читання слів, речень, текстів. Учні знайомляться з мовним етикетом (словесні способи вираження привітань, подяки, прощання тощо), з урахуванням читання та розіграшу ситуацій спілкування. Вивчення елементів фонетики, лексики та граматики йде паралельно з формуванням комунікативних і мовленнєвих умінь, з розвитком творчих здібностей дітей. У цей період діти починають читати художні тексти та вступають у проектну діяльність з підготовки «Букваря», під час якої відбувається осмислення знань, отриманих під час навчання грамоти.

Після навчання грамоти розпочинається окреме вивчення української мови та літературного читання. Систематичний курс української мови представлений у програмі такими змістовими рядками:

- мовна система (основи лінгвістичних знань): лексика, фонетика та орфоепія, графіка, будова слова (морфеми), граматика (морфологія та синтаксис);

- орфографія та пунктуація;

- розвиток мовлення.

Зміст курсу має концентричну структуру, що передбачає вивчення однакових розділів і тем у кожному класі.

Така структура програми дозволяє врахувати ступінь підготовки учнів до сприйняття певної інформації про мову, забезпечує поступове збільшення складності матеріалу та організовує комплексне вивчення теорії граматики, орфографічних навичок та розвитку мови. Мовленнєвий матеріал забезпечує формування в молодших школярів початкових уявлень про систему і

структуру рідної мови з урахуванням вікових особливостей молодших школярів і навіть сприяє оволодінню ними нормами української мови [39].

Вивчення орфографії та пунктуації, а також розвиток мовлення учнів сприяють розв'язанню практичних комунікаційних завдань і формують навички, що визначають культурний рівень учнів. Програма спрямована на формування у молодших школярів уявлень про мову як явище національної культури та основний засіб спілкування людей, усвідомлення значення української мови як державної.

Зміст розділу «Види мовної діяльності» забезпечує орієнтацію молодших школярів у цілях, завданнях, засобах та значенні різних видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання та письма). Розвиток та вдосконалення всіх видів мовленнєвої діяльності закладають основи для оволодіння усною та письмовою формами мови, культурою мови. Учні вчаться адекватно сприймати словесне мовлення та письмову мову, аналізувати свою та оцінювати чужу мову, створювати власні монологічні усні висловлювання та письмові тексти відповідно до завдань комунікації. Включення цього розділу до програми посилює увагу до формування комунікативних умінь та навичок, актуальних для практики спілкування молодших школярів.

Висновки до розділу 1

Знайомлячись з одиницями мови, учні засвоюють їх роль, функції, і навіть зв'язки й відносини, що існують у системі мови та мовлення. Засвоєння морфологічної та синтаксичної структури мови, правил будови слова та речення, графічної форми букв здійснюється на основі формування символіко-моделюючих навчальних дій з мовними одиницями. Через оволодіння мовою – її лексикою, фразеологією, фонетикою та графікою, багатою словотвірною системою, граматику, різноманітністю синтаксичних структур – формується власна мовна здатність учня, здійснюється становлення особистості. Значне місце відводиться темам «Текст», «Речення та словосполучення». Вони найбільш яскраво забезпечують формування та розвиток комунікативної та мовленнєвої компетентності учнів. Робота над текстом передбачає формування мовних навичок та оволодіння мовними знаннями та мовними навичками, що створить ефективну основу для навчання учнів складанню текстів за зразком (переклад), власних текстів різних типів (текст-розповідь, текст-опис, текст-міркування) і жанр з урахуванням задуму, адресата та ситуації спілкування, дотримання норм побудови тексту (логічність, послідовність, зв'язність, відповідність темі й головній думці тощо). Робота над реченнями та словосполученнями спрямована на навчання учнів правилам побудови та творення речень, розвиток умінь вживати речення в усній та писемній мові, забезпечення розуміння змісту та структури речень іноземною мовою. На синтаксичній основі учні засвоюють правила вимови, формуються процеси словозміни, граматичні навички, орфографічні та мовні навички.

Зміст навчання грамоти передбачає формування у молодших школярів уявлень про словниковий запас. Оволодіння знаннями лексики сприяє розумінню матеріальної природи мовного знака (слова як єдність звуку і значення); розуміння ролі слів у вираженні думок, почуттів, емоцій; усвідомлення словникового складу мови та естетичної функції рідної мови; оволодіння вмінням добирати лексичні засоби залежно від мети, теми,

головної думки, адресата, ситуацій та умов спілкування; усвідомлення необхідності поповнення та збагачення свого словникового запасу як показника інтелектуального та мовного розвитку особистості.

Чітке уявлення звукової та графічної форми важливо для формування всіх видів мовної діяльності: аудіювання, говоріння, читання та письма.

Важлива роль відводиться формуванню уявлень про граматичні поняття: словотвірні, морфологічні, синтаксичні. Засвоєння граматичних понять стає процесом розумового та мовного розвитку: в учнів формуються інтелектуальні навички аналізу, синтезу, порівняння, класифікації, узагальнення, що є основою для подальшого формування загальнонавчальної, логіко-пізнавальної (символіко-моделювальної) універсальної дії з мовними одиницями.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ НА УРОКАХ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Дидактичні вимоги до використання наочності

Наочні методи навчання, що спрямовані на емоційне сприйняття матеріалу, застосовуються при викладі складної інформації, у ситуаціях, коли знижується увагу аудиторії. Наочні методи особливо важливі для учнів, які мають візуальне сприйняття дійсності. Сучасна дидактика початкової освіти потребує найбільш доцільних варіантів застосування засобів наочності, що дозволяють досягти більшого освітнього та виховного, а також розвиваючого ефекту. Вона орієнтує вчителів на таке застосування наочних методів навчання, щоб одночасно мати можливість розвивати і конкретне, і абстрактне мислення учнів [17].

Використання засобів візуалізації на уроках в початковій школі має важливе значення для підвищення якості засвоєння учнями інформації, розвитку психіки учнів і розширення педагогічних можливостей вчителя. Наочність сприяє набуттю усвідомлених та міцних знань, вона реалізує зв'язок теорії та практики, сприяє розвитку абстрактного мислення на основі зв'язку конкретного та абстрактного, формує пізнавальний інтерес та активність учнів.

Наочні методи можуть бути основними та (частіше) допоміжними. Завдяки допоміжним засобам поставлені цілі навчання та вирішення конкретних завдань, які успішно досягаються за раціональний час при мінімальних витратах навчальних зусиль. Головне призначення допоміжних засобів – оптимізувати, наскільки це виявляється можливим, навчальний процес, створити яскраво виражену ілюзію залучення до навчального середовища.

Проте, самі собою засоби наочності у поєднанні зі способами пред'явлення інформації на уроках навчання грамоти ще не вирішують завдання підвищення якості навчання. Проводячи підготовку до уроку, вчитель повинен використати таку наочність, що буде максимально ефективною.

Ефективність використання наочних методів залежить від дотримання низки вироблених педагогічною наукою та передовою практикою вимог:

1. Застосований засіб наочності має відповідати віку учнів, рівню розвитку їхнього просторового мислення.

2. Наочність, що демонструється, повинна бути точно узгоджена зі змістом матеріалу; повинна відповідати обсягу змісту та дидактичним характеристикам переданої учням інформації.

3. Наочність повинна відповідати цілям та завданням навчання (освітні цілі, виховні та розвиваючі завдання).

4. Наочного матеріалу не повинно бути надто багато. Це відволікає учнів від сутності матеріалу, що вивчається.

5. Наочність має використовуватися за необхідності, лише у момент обговорення матеріалу, тобто відповідно до етапів (структурних елементів) уроку, на якому планується використовувати засіб наочності. Неправильно, коли всі схеми та плакати розвішуються до початку уроку. Це також відволікає увагу учнів, а під час пояснення наочні засоби вже перестають їх цікавити.

6. Наочний засіб має добре поєднуватися з іншими методами та засобами навчання, які використовуються вчителем на уроці.

7. Потрібно організувати спостереження таким чином, щоб усі школярі могли добре бачити предмет, представлений для демонстрації.

8. Слід чітко виокремлювати головне, суттєве під час показу ілюстративного матеріалу. Це необхідно, оскільки вони іноді містять і відволікаючі моменти.

9. Потрібно заздалегідь детально продумувати пояснення (вступні, в ході показу та заключні), що даються під час демонстрації явищ. Детальне продумування необхідності з'ясування сутності демонстраційного матеріалу, і навіть узагальнення засвоєної навчальної інформації.

10. Бажано залучати самих учнів до пошуку потрібної інформації у наочному посібнику чи демонстраційному пристрої. Можлива постановка перед учнями проблемних завдань наочного характеру.

11. При демонстрації посібника доцільно уповільнювати чи переривати розповідь, спонукаючи школярів уважно розглянути схему, плакат чи малюнок.

Психолог В.А. Петровський називає також таку вимогу до методів навчання як «відповідність можливостям самих вчителів (досвід, теоретична та практична підготовленість, особисті якості вчителя та інше)» [46, с. 204]. Дійсно, не кожен вчитель, наприклад, володіє методикою використання комп'ютерних засобів наочності, не у всіх вчителів гнучке мислення, що дозволяє швидко перебудовуватися, освоювати нові способи наочної подачі інформації. Молодим педагогам бракує досвіду як у поводженні з наявною в школі технікою, так і у вмінні поєднувати наочні методи з іншими методами, органічно вводити їх в загальну канву уроків.

Особливістю наочних методів навчання є і те, що вони використовуються, обов'язково у тій чи іншій мірі поєднуючись зі словесними методами [60]. Доцільність поєднання слова з наочністю доведена. Діалектичний шлях отримання інформації про об'єктивну реальність передбачає застосування в єдності реального споглядання, абстрактного мислення та практичних дій. Вчення І.П. Павлова про першу і другу сигнальні системи говорить, що «при пізнанні явищ дійсності вплив має чинитися на обидві сигнальні системи у взаємозв'язку» [46]. Сприйняття через першу сигнальну систему повинне органічно зливатись з оперуванням словом, з активним функціонуванням другої сигнальної системи.

Поєднання слова з наочністю трактується тим, що, за словами Ю.К. Бабанського, «діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності передбачає застосування у єдності живого споглядання, абстрактного мислення та практики» [30, с. 102].

Л.В. Занковим було запропоновано кілька основних форм взаємодії слова та наочності:

– завдяки слову вчитель управляє спостереженням, яке здійснюється учнями, а знання про обриси та форму об'єкта, його властивості та характеристики, що безпосередньо сприймаються, учні беруть із наочного об'єкта в процесі спостережень;

– використовуючи слова, вчитель на основі проведеного школярами спостереження наочних об'єктів та на основі наявних у них знань підводить учнів до усвідомлення та формування таких зв'язків у явищах, які не можуть бути поміченими в процесі сприйняття;

– інформація про зображення об'єкта, про його властивості та відносини, які безпосередньо сприймаються, учні отримують з словесних повідомлень вчителя, а засоби візуалізації є додатковим підтвердженням або конкретизацією словесних повідомлень;

– виходячи з спостереження наочного об'єкта, що проводиться школярами, вчитель наголошує на таких зв'язках між явищами, які безпосередньо не сприймаються учнями, або робить висновок, об'єднує та узагальнює отриману інформацію [46, с. 24-25].

Крім того, слід пам'ятати, що наочні методи повинні сприяти вирішенню поставлених завдань і не відволікати увагу на другорядні деталі.

Ефективність застосування наочності залежить від комплексу умов. Це і сам зміст поняття, що моделюється, форма його зображення, умови використання моделі в навчальному процесі. У дидактиці та методиці неодноразово досліджувалися різні аспекти цієї проблеми. Ще в 50-60 роки ХХ ст. було визначено дидактичні вимоги до наочності, що використовується

у початковій школі, до умов її поєднання з словами вчителя (Н.П.Конобеевський, Л.В.Занков).

Н.П.Конобеевським було виявлено три групи вимог до наочності:

- до змісту;
- до побудови;
- супутні вимоги.

До першої групи вимог, що висуваються до наочності, прийнято відносити вимоги до її змісту. Психологи, дидакти та методисти одностайно називають науковість змісту, відповідність змісту та форми, точну відповідність програмам та підручникам. Підручник як головний навчальний посібник, що організує весь процес навчання, сприймається як центр навчальних комплексів, до елементів яких належить наочність (Т.Г.Рамзаєва, Л.М.Зельманова, Л.С.Нечепоренко) [37; 42].

У методиці умовно прийнято ділити наочні посібники на мовні та мовленнєві, а мовні за системами мови, до яких належить поняття, що моделюється: фонетичні, морфологічні, словотвірні і т.п. Більшість дослідників уточнюють, що співвіднесеність поняття та форми його зображення в наочності повинні бути ізоморфними та простими (Н.П.Конобеевський, Л.М.Фрідман та ін.) [29; 60]. Вимоги доступності і простоти особливо важливі стосовно початкового етапу навчання, оскільки форма наочності відбиває не лише зв'язку ознак поняття, а й шляхи і способи мислення, у вигляді яких вона була створена (Е.Н.Соколова), а особливість початкового навчання полягає у переважній його спрямованості формування навчальної діяльності. Дидактичне положення про ефективність вивчення понять та їх ознак у зіставленні та протиставленні реалізується у відборі конкуруючого за окремими ознаками матеріалу, у його порівнянні за допомогою наочності (Л.М. Зельманова) [37].

Оволодіваючи спочатку простими, а згодом складними зв'язками, учень початкової школи поступово опановує прийомами розумової діяльності. Усвідомлення понятійних зв'язків у процесі моделювання з використанням

наочних засобів передбачає оволодіння цими засобами. Тому багатьма вченими вивчалось питання про побудову процесу навчання учнів способами кодування та перекодування (Л.С.Нечепоренко, Н.М.Сіліч, та ін.). Способи перекладу понять із вербальної до графічної системи і навпаки здійснюються за допомогою специфічних умінь. Розвиток цих умінь відбувається в учнів в кілька етапів. Фактично одні й ті самі дії учням легше спочатку виконувати під час заповнення графічної наочності своїми прикладами, виправляти помилки, складніше читати графічну наочність, дуже складно її скласти. Дії, створені задля читання і створення графічної наочності, складаються з подібних операцій, на формування яких і потрібно передусім орієнтуватися. До таких операцій відносяться як операції, пов'язані з графічними вміннями, наприклад, відрізнити таблицю, так і граматичними вміннями, наприклад, класифікувати мовний матеріал.

У зв'язку з тим, що у наочності відображені лише суттєві ознаки, їх залежність, ієрархічність, до другої групи умовно можна віднести вимоги до побудови, структури графічної наочності, відбору матеріалу для моделювання. Більшість дослідників відносять до них лаконічність, вибір зображень, малий обсяг модельованого матеріалу (Н.П.Конобеєвський та ін.) Проте є інша точка зору. Лаконічність сприймається як зображення максимуму інформації під час використання мінімуму засобів (Д.Б.Ельконін, Ю.С.Меженко) [64]. В обох точках зору загальним, таким, що їх об'єднує, є невеликий обсяг самої графічної наочності. У граматиці навіть найпростіше поняття – абстракція другого рівня, тому при невеликому обсязі модельованого матеріалу в графічній наочності відображається безліч потенційних конкретних мовленнєвих втілень.

Друга умова, що стосується цієї групи, чітка структура навчального матеріалу, підпорядкована навчальному завданню, отже, і чітка структура наочності, зримість, яскравість, жорсткість зображення зв'язків (Н.П.Конобеєвський, Л.М.Зельманова, Ю.С.Меженко) [29; 37]. Особливого значення набуває використання засобів, властивих графічній наочності

пересіченості таблиць, використання кольору, шрифту, умовних знаків, виключення текстових пояснень. Оскільки основним каналом сприйняття інформації людиною є зір, а дітей молодшого шкільного віку зореве сприйняття особливо важливе, посібник має бути побудовано компактно, щоб погляд відразу охоплював його, виокремлюючи основні зв'язки, групи інформації. Наочне виділення за допомогою графічних засобів основного, головного ще одна з вимог до структури наочності, що реалізується лише за хорошої видимості, чіткого компонування. За дотримання цих умов матеріал легше запам'ятовується, оскільки головне було виділено у процесі розуміння (Л.М.Фрідман та І.Ю.Кулагіна) [60].

Структура графічної наочності служить для оволодіння учнями структурою поняття, для вирішення навчального завдання, тому її важливим компонентом психологи і дидакти називають використання заголовків наочності та її частин, те, що допомагає усвідомлювати мету її застосування.

До третьої групи вимог до графічної наочності науковці відносять зовнішні вимоги: естетичні, санітарно-гігієнічні, ергономічні (І.Я.Мауріна) [37], експлуатаційні, економічні, які, тим часом, тісно пов'язані з вимогами перших груп. Наприклад, реалізація одного з положень навчання про зіставлення і протиставлення понять реалізується за допомогою розташування порівнюваного матеріалу в таблиці, його «матеріального» зіставлення. Реалізація наочної зримості, яскравості найважливіших зв'язків можлива лише за умови використання стандартних шрифтів, які легко читаються і сприймаються дітьми, реалізація положення про структуру наочності не може не враховувати співвідношення ширини та висоти зображення тощо. Вимоги третьої групи обумовлені в нормативних документах нової української школи. Ще одна умова ефективного використання графічної наочності – єдність умовних зображень.

Для ефективного використання наочності, крім тих, що пред'являються безпосередньо до її змісту та форми, необхідно враховувати й умови її використання, поєднання з іншими компонентами навчального процесу.

До умов успішного моделювання граматичних понять у наочності учнями початкових класів можна віднести відповідність методів та прийомів навчання, засобів навчання.

Засоби наочності повинні мати естетичний вигляд, оптимальних розмірів. Схема, плакат, написані дрібним шрифтом неспроможні принести необхідного ефекту. Відстань між рядками тексту має дорівнювати щонайменше половині висоти букв. Матеріал у нижній частині посібника оформляють зазвичай яскравіше, оскільки сприймається він повільніше. Має значення та підбір кольорів. Найбільш сприятливі жовто-зелений, зелено-блакитний та синій кольори. Корисно застосовувати поєднання чорних літер та жовтого фону, червоних літер та зеленого фону.

Добрий огляд також досягається шляхом застосування відповідних фарб при виготовленні підйомних столиків, екранів підсвічування, рейтерів, покажчиків та ін.

Г.І. Кругликов попереджає молодих педагогів про мимовільні помилки, що знижують ефективність використання методу наочності під час демонстрації наочних засобів. Він називає такі помилки:

1. Увага учнів звертається на кілька моментів одночасно. Внаслідок цього вони не в змозі зосередити увагу, не можуть точно та повно відтворювати показане. Слід у певній логічній послідовності перемикаєти увагу з одного моменту на інший.

2. Пояснення вчителя не збігається з тим, що зараз він демонструє. Наприклад, включається теоретичний матеріал, що відволікає увагу учнів від прийомів роботи, що показуються, проводяться аналогії з іншими прийомами, йдеться про попередні вправи і т.п. Під час демонстрації наочного матеріалу будь-яке пояснення доречно лише тією мірою, якою безпосередньо поліпшує сприйняття показуваного. Якщо, як виняток, треба пояснити щось, не пов'язане безпосередньо з демонстрованим матеріалом, необхідно перервати показ.

3. Мова вчителя під час показу не має бути багатослівною, оскільки у процесі демонстрації всяке пояснення має лише допоміжне значення [3, с. 59-60].

У різні періоди розвитку освіти тим чи іншим методам надавалося важливіше значення. Разом з тим практика показала, що жоден метод, використаний виключно сам по собі, не забезпечує потрібних результатів. Необхідно поєднувати різноманітні методи навчання. Крім того, важливо постійно розширювати коло наочних методів навчання відповідно до сучасних технологій. Наприклад, останнім часом актуальним і доступним стало використання мультимедійної презентації до занять та загалом інформаційних технологій як способу пред'явлення наочності [43].

Важливо забезпечити здатність учнів до самостійного оперування наочними засобами та супроводу своїх дій необхідними поясненнями як під час навчання нового матеріалу, так і під час закріплення знань та умінь.

Включення до роботи слухових, рухових, мовних і зорових аналізаторів у більшості випадків в кілька разів збільшує якість засвоюваного матеріалу. Також включення наочних засобів, крім оволодіння матеріалами уроку, забезпечує здатність учнів самостійно працювати з наочним матеріалом. Необхідно мотивувати учнів на самостійне використання засобів.

Під час вивчення нового матеріалу, наочний матеріал необхідно застосовувати як засіб уточнення знань, що повідомляються на уроці. При цьому наочний посібник є ілюстрацією словесних пояснень.

Довідкові таблиці, схеми та малюнки обов'язкові до використання під час виконання різних вправ на етапі повторення вивченого раніше матеріалу.

Рекомендується практикувати відтворення наочно сприйнятого матеріалу шляхом моделювання, малювання, словесного опису.

Наочні засоби також використовуються для перевірки знань та умінь. Наприклад, можна перевірити вміння застосовувати теорію практично, використовуючи роздавальні дидактичні матеріали.

Одна з *найважливіших умов* ефективності використання наочних засобів – необхідна та достатня кількість матеріалу. Не слід вдаватися до допомоги наочних засобів у ситуаціях, які цього не вимагають, оскільки це відіграє негативну роль у вивченні матеріалу, виконанні вправ, відволікаючи учнів від поставленого на уроці завдання, акцентуючи увагу на сторонніх моментах. В. Д. Фролова вважає: «Наочні засоби рекомендується демонструвати тоді, коли в цьому настала потреба по змісту досліджуваного матеріалу та часу уроку. Кількість посібників, що демонструються на уроці, має бути оптимальною для якісного засвоєння навчального матеріалу; не варто перевантажувати ними урок» [61].

Для того щоб уникнути вищевказаних проблем, під час застосування педагогічних інновацій, необхідно відштовхуватися від принципу системності, а також усі техніко-педагогічні параметри засобів наочності мають бути співвіднесені до змісту, методів, цілей і завдань дидактичної системи. Аналізуючи стійкі зв'язки між цими компонентами, отримуємо всі рекомендації (створення оцінки, включення нових наочних матеріалів), обґрунтовані дидактично. Ці рекомендації є практично спрямованими, саме тому вони являють собою абстрактні, але конкретні обмеження використання наочних засобів в умовах реальної освітньої системи [17].

Концентрація уваги на засобі наочності нерідко призводить до того, що на перший план виходять випадкові, зовнішні, зазвичай ті особливості матеріалу, що не мають істотного значення. Зважаючи на те, що на уроці не просто вирішується завдання загальноосвітнього типу, спрямоване на розширення кругозору дітей та збагачення їх чуттєвого досвіду, а педагогічне завдання, мета якого – виявлення основної сутності об'єкта, що вивчається, виявлення законів розвитку процесів, розкриття його сутності, таке використання наочних засобів заважає виконанню основного дидактичного завдання.

Отже, вищезгадані дії призводять до того що, засіб наочності втрачає свою психолого-педагогічну функцію служити хіба що опорою внутрішніх

процесів, здійснюваних дитиною під керівництвом вчителя у процесі оволодіння знаннями.

Наявність подібних помилок зумовлена на змішуванні фактично усвідомленого учнями, про те, що вони мають усвідомити на етапі ознайомлення з педагогічним завданням. На думку Е.Г. Мінгазова, з психологічної погляду і є центральне питання наочності» [40].

Наочність можна успішно використати на будь-якому етапі роботи над граматичними знаннями. Наочність при цьому постає як засіб оволодіння знаннями і засіб розвитку учнів. Для підвищення якості даного процесу необхідно враховувати такі фактори, як рівень самостійності та творчої активності учнів, різноманітність та доцільність вправ. У цьому важливе місце відводиться усвідомленню учнями діяльності, тому доцільно націлити в усвідомлення застосування графічної наочності питаннями у тому, що у ній, чому, як, навіщо (Л.М.Зельманова).

Таким чином, оскільки учні одночасно опановують структуру графічної наочності та структуру поняття, найбільш ефективним прийомом використання візуалізації в початковій школі є прийом, що реалізує ці два процеси в одному, складання наочності у спільній діяльності вчителя та учнів (Н.П. Конобеєвський).

Вибір методів навчання грамоти один із тих вирішальних чинників, від яких залежить результат навчання, рівень мотивації учнів, ступінь розуміння ними матеріалу і, як наслідок, рівень отриманих учнями знань, сформованих умінь і навичок.

2.2. Використання методів наочності при навчанні грамоті молодших школярів в сучасній українській школі

На сучасному етапі становлення Нової української школи завданням кожного вчителя є творчий підхід до організації освітнього процесу. А незамінними помічниками вчителя початкових класів у цьому питанні є

засоби навчання. Головна ідея НУШ – створити наочність, цікавий, привітний та дружній до дитини освітній простір. Результатом навчання в цьому просторі має стати вміння кожного учня критично мислити, формулювати свою думку, бути старанним, застосовувати у повсякденному житті набуті знання та навички. Це означає, що основна увага зараз переноситься на здобуття дітьми певних компетенцій [62].

Дидактичні матеріали для нової української школи – це особливий тип наочних дидактичних посібників, які можна використовувати для роботи в класі чи вдома. Ними слід користуватися для ліпшого сприйняття та засвоєння навчального матеріалу. Вчитель може використовувати такі навчальні посібники НУШ в якості демонстрації всьому класу або кожен учень може мати персональний набір дидактичного матеріалу для самостійної роботи з ним [62].

Не можна стверджувати, що застосування засобів візуалізації у процесі навчання є чимось принципово новим, але нова українська школа робить використання наочних матеріалів обов'язковим. Застосування на уроках сучасних демонстраційних матеріалів є одним з ключових компонентів для здійснення засад НУШ. Наявність у кожному класі наочного приладдя робить процес навчання більш ефективним та простим як для учнів, так і для вчителя. Адже, маючи в своєму розпорядженні наочне приладдя, значно простіше донести потрібну інформацію до школярів [62]. Важливим моментом у НУШ є те, що кожна школа та кожен клас можуть на свій розсуд сформувати перелік необхідних їм дидактичних матеріалів. Вчитель в змозі діяти в межах програми і самостійно обирати найбільш ефективно та придатне приладдя для досягнення результату. Рекомендований список дидактичних матеріалів для молодшої школи включено в Наказ МОН від 13.02.2018 №137, в якому подано перелік наочності для НУШ для кожної освітньої галузі, а також окремо вказується обладнання загального призначення [62].

Отже, важливою вимогою нової української школи є: викликати у дитини інтерес до навчання та створити комфортну атмосферу довіри. Розглядаючи складники уваги учнів перших класів, доцільно враховувати, що вони здатні більше зосереджуватися на предметах зовнішнього світу, ніж на власних думках чи уявленнях. У цьому віці ще слабо розвинені обидва види уваги (мимовільна і довільна), їхню увагу більше привертає все яскраве, кольорове.

Неправильно організований вчителем навчальний процес, а це може бути монотонне й одноманітне подання навчального матеріалу, зайві пояснення без підкріплення наочністю, забагато самостійних завдань (учитель працює з учнями одного типу сприймання) є основною причиною відсутності уваги школярів [1]. Тому при розробці уроку треба врахувати всі типи сприймання учнів і рівномірно чергувати використання слова, наочності, усних і практичних вправ, схем, таблиць тощо.

Через брак досвіду учневі першого класу важко уявити те, що не спирається на конкретний предмет або ілюстрацію, дитині важко відмежувати продукт своєї фантазії від реальності. Учням доцільно спочатку дати той контекст, з якого можна визначити точне значення слова-терміна, і знайомити з терміном тоді, коли вже є усе необхідне для його визначення й нічого зайвого, що може «затуманити» його значення. Якщо подати термін раніше, учні не зможуть його усвідомити у точному науковому значенні, і залишиться словом у буденній мові з більш або менш розпливчастим значенням. Водночас під впливом навчання уявлення школярів змінюється, уявні образи стають стійкими, краще зберігаються у пам'яті, вирізняються більшим розмаїттям, стають цікавішими. Згідно з позицією Г. Бенеша, «якщо інтерес пробуджено, то учневі можна прищепити те, що належить до вищої мисленнєвої діяльності: інтенсивне переживання судження». Такий висновок важливий для вчителя тому, що його мета – організувати процес навчання так, щоб дитина почувала себе вільно, психофізіологічно комфортно, щоб

дитина переживала стан навчального задоволення, що неможливо без атмосфери довіри, яка спирається на позитивні емоції.

Сформовані мовленнєві навички, читання й письма – результат. Учителю важливо пам'ятати про особливості уваги молодших школярів. Їм притаманна зовнішня увага (сенсорна, рухова) [24, с.57]. Фізіологічною основою уваги є збудження, що виникає в корі великих півкуль головного мозку під впливом діючих на дитину подразнень. Воно виявляється в активній настанові, направленні органів чуття на об'єкт сприймання та спостереження. Зовнішня увага яскраво прослідковується в тих учні, у яких з'являється зацікавленість. Зосередження уваги на предметах та явищах дійсності сприяє підвищенню чутливості, тобто підвищенню чутливості усіх органів чуття – зору, нюху, смаку, слуху, дотику, а також темпераменту, статичних та кінестетичних станів людського організму та його органів [24, с.58]. Втримати таку увагу значно важче. Можливі різні причини послаблення уваги: не цікаво, втомилися, незрозуміло тощо.

Нині на початковому етапі навчання учнів молодшої школи в умовах НУШ більшу увагу почали приділяти використанню наочному приладдю. Це пов'язано з тим, що методи використання наочності дають можливість відобразити розвиток явищ та його динаміку, допомагають подавати навчальну інформацію «дозовано» і керувати індивідуальним процесом засвоєння знань, і навіть сприяють розвитку психічних процесів молодших школярів [24]. Наочні засоби, що використовуються при застосуванні наочних методів навчання, стимулюють пізнавальні інтереси учнів, створюють за певних умов підвищене емоційне ставлення їх до навчання, забезпечують різнобічне формування образів, сприяють розумінню зв'язків наукових знань з життям, а також економлять час вчителів та допомагають розвивати основи навиків групової роботи над проектом [41].

Навчання грамоти займає важливе місце у системі шкільних предметів сучасної української школи, оскільки вона є не лише об'єктом вивчення, а й засобом навчання. На уроках молодші школярі набувають необхідних умінь і

навичок, за допомогою яких вони опановують знання з інших предметів. Навчання грамоті – це складова частина безперервного курсу української мови та розвитку мовлення для початкової школи. Грамота – це оволодіння вмінням читати і писати тексти, викладати свої думки в усній та письмовій формі, розуміти при читанні не лише значення окремих слів та речень, а й зміст тексту. Від того, як успішно дитина освоїть грамоту, багато в чому залежать її успіхи не тільки в читанні та письмі, а й у засвоєнні мови загалом. Читання та письмо – складні навички, які потребують певного рівня розвитку дитини (психологічного, фізіологічного та лінгвістичного). У курсі навчання у грамоти виділяються певні напрями розвитку дітей у рамках предмета «українська мова», які реалізуються на доступному для дітей рівні.

Опанування грамотою є складним процесом, тому для ефективності роботи з підготовки до навчання грамоти дітей, необхідні різні методи, способи, засоби, розробка програм, нових видів наочних матеріалів, створення мовних тренажерів та інших.

Навчання грамоти має формувати в молодших школярів основних навичок читання та письма. Для першокласників шестирічок даний процес спланований на цілий навчальний рік, що пов'язано з психологічними, фізичними й фізіологічними потребами учнів цього віку [39]. Психологічною основою методики навчання грамоти є такі методичні прийоми, які повинні враховувати особливості дитячого сприйняття, уваги, пам'яті, мислення, і сприятимуть їхньому всебічному розвитку. На прикладі мовного матеріалу школярі мають опанувати такими важливими прийомами розумової роботи, як аналіз і синтез, класифікація, узагальнення, вміння робити висновки [39, с. 33].

Суть методики навчання грамоти полягає у формуванні первинних уявлень про фонетичні та графічні одиниці з опорою на їх важливі ознаки: «звуки ми чуємо, вимовляємо, їх можна розрізнити на слух, за способом вимовляння, за відчуттями, які одержуємо в результаті роботи мовленнєвих органів, а букви пишемо, «друкуємо», викладаємо з каси розрізної азбуки,

зіставляємо між собою за формою, розміром, наявними в них графічними елементами тощо» [24, с.52].

Дуже складно пояснити учням першого класу, чому в українській мові 6 голосних і 32 приголосні фонemi, що значно більше ніж букв, а для їх позначення використовують усього 33 букви. Складно пояснити учням з зоровою пам'яттю та кінестетикам різницю між твердими й м'якими приголосними звуками, що йотовані (я, ю, є) можуть позначати м'якість попереднього приголосного та позначати два звуки; що пишемо синє, а вимовляємо синье, люстра – льюстра, але яма – йама, мию – мийу, твоє – твое. Приголосних фонем в українській мові 32 (на письмі позначаються по різному 22 буквами). Тому на слух (усно) учні першого класу мають засвоїти дві групи звуків: голосні та приголосні та дві групи приголосних: тверді і м'які лише за допомогою вимови (артикуляції), що трактується так: «...При вимові м'якого приголосного піднімається середня частина спинки язика». Таке пояснення не допомагає першокласнику зрозуміти м'якість приголосного. Розуміючи, що для першокласників потрібні інші, нетрадиційні, методи, прийоми, засоби й методики навчання, вчитель використовує методи наочності.

Враховуючи те що більшості першокласників властиві слабкість уваги, постійні відволікання, швидке зміщення уваги з предмета на предмет без затримки на якомусь одному з них, вони потребують підтримки розумової діяльності засобами візуалізації, активізації, мотивації до завдань, потребують чергування зорового, слухового та рухового різновидів сприймання, що сприяє зосередженню уваги [24, с.53].

Для розвитку у першокласників чітких уявлень про звукову структуру слова звуковий та складовий аналізи доцільно вчити складати моделі (схеми), іншими словами робити звукове моделювання (безпосередньо мовна зорова наочність) [24].

Для позначення голосного звуку у звуковому моделюванні використовують кружечок, твердого приголосного – одну горизонтальну риску, м'якого – дві горизонтальні риски.

Моделюючи слова за складами, в моделях позначаємо тільки склади.

Складання схем - «графічне позначення складового і звукового складів слова», як правило, супроводжується попереднім прослуховуванням слова (поправляється при необхідності вимова), далі – усним складовим (слово ділять на склади, визначають їх кількість для схеми) та звуковим (послідовно називають кожний звук, чітко його вимовляють) аналізами.

Одночасно з складанням схем доцільно подавати і аналіз готових схем, поданих у підручниках або написаних на дошці. Вчитель або учень промовляє слово і потім робить аналіз схеми: слово містить один (два) склади (називає їх), наголошеним є перший склад (називає його), слово складається із звуків (послідовно називає звуки і коментує, якими графічними значками вони відображаються в схемі) [37]. Аналіз схем сприяє формуванню навичок виконувати звукове моделювання.

Паралельно з складанням та записом складових і звукових схем на дошці і в зошитах учням пропонується складати схеми слів, використовуючи сигнальні картки із графічними значками. Побудовану схему почутого слова учень показує вчителю.

У випадках допущення помилок доцільно проводити частковий усний звуковий аналіз.

Сигнальними картками з графічними позначеннями можна скористатись і в процесі часткового звукового синтезу, при якому вчитель вимовляє слово, просить назвати, наприклад, другий звук; учні вимовляють його, а потім показують потрібну сигнальну картку, щоб «розповісти» вчителю про цей звук [38].

Формуючи у молодших школярів вірні уявлення про звуковий склад слів, розвиваючи навички вимови, використовують такий методичний прийом як «живі звуки»: записане або подане в підручнику слово, «живі

звуки» створюють його орфоепічний зразок, «виштовхуючи» букви у випадках якісних змін голосних або приголосних звуків при вимові. Використовуючи такі графічні засоби, можна наочно показати особливості вимови слів та їх звукову структуру [38]. Доцільно паралельно проводити аналіз графічної та звукової форми слова, яка сприятиме формуванню уявлень про відсутність повної відповідності в написанні і вимові слів, що дуже важливе на етапі навчання грамоти при формуванні навичок читання та письма.

Успіх в набутті знаннями, уміннями та навичками з фонетики визначається кількома чинниками, серед яких чільне місце займає використання в цій роботі наочних засобів навчання, що покращує не лише розуміння учнями матеріалу, але й мотивує процес навчання, роблячи урок більш ефективним з різних точок зору [37, с. 234].

Висновки до розділу 2

Сьогодні найчастіше зустрічаються методичні розробки щодо розвитку однієї з мовних передумов готовності до навчання грамоти – сформованість зв'язного мовлення. Тому вважаємо за доцільне виділити метод наочного моделювання, який використовується в роботі над усіма видами зв'язкового монологічного висловлювання: переказ, складання оповідань за картинкою та серією картин, описова розповідь, творча розповідь. Елементами моделі можуть бути геометричні фігури, символічні зображення предметів (умовні позначення, силуети, контури, піктограми), плани та умовні позначення, що використовуються в них, контрастна рамка – прийом фрагментарного оповідання та ін. Символами-заступниками на початковому етапі роботи виступають геометричні фігури, які формою і кольором нагадують предмет, що заміщається, а моделями зв'язку є смужки різнокольорових кіл. При моделюванні творчих оповідань як символи-заступники можна використовувати предметні картинки. Елементами плану оповідання пейзажною картиною можуть бути силуетні зображення її об'єктів. Наочна модель висловлювання є планом, що забезпечує зв'язність та послідовність розповіді дитини. Для переказу тексту доцільно використовувати піктограми, які змінюють характер діяльності дітей, тобто діти здатні не тільки чути як свою чи звернену до них мову, а й мають можливість її «бачити». Використання моделей (піктограм) слід починати зі знайомих казок: «Лисиця та їжак», «Рукавичка» і т.д. Застосовуючи піктограми в роботі з навчання переказу, полегшується запам'ятовування твору, його переказ із опорою на графічне зображення. Також піктограми допомагають дитині розібратися в послідовності подій та побудувати канву подальшого оповідання.

У процесі складання оповідання за сюжетною картинкою як елементи моделі виступають картинки – фрагменти, силуетні зображення значимих об'єктів картини, схематичні зображення фрагментів картини, які є планом оповідань із серії картин. Для розвитку досвіду складання описових оповідань можна використовувати попереднє складання моделі опису. У

процесі навчання описової мови модель служить засобом та програмою аналізу та фіксації закономірних властивостей та відносин об'єкта чи явища. Для розвитку навички творчого оповідання використовується навчання дітей складати казки за силуетними зображеннями. Як елементи моделі пред'являються силуети тварин, рослин, людей або природних явищ. Дитині дається початок казки та пропонується продовжити її, спираючись на силуетні зображення. Силуетні зображення задають певний узагальнений образ, не розкриваючи його змісту. Учні наділяють силуети предметів певними смисловими якостями. На наступних етапах дитина сама вигадує сюжет казки по заданій темі, вибираючи силуети для моделі відповідно до свого задуму.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МЕТОДИКИ ВИКОРИСТАННЯ НАОЧНОСТІ НА УРОКАХ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

3.1. Організація і проведення дослідження

Для з'ясування впливу методів використання наочності на етапі навчання грамоти було проведено дослідження використання засобів наочності на уроках навчання грамоти. Експериментальне навчання проходило з вересня по жовтень.

Для проведення дослідно-експериментального дослідження було обрано два класи: 1 «А» (у якому при вивченні нового матеріалу використовувалися методи наочності) та 1«Б» (у якому методам наочності відводилося мало часу та уваги). Учні - це однакові класи за рівнем знань ,для порівняння рівня засвоєних знань та перевірки візуальної пам'яті та уваги, проведемо дослідження впливу засобів наочності на рівень засвоєння нового матеріалу.

У першу чергу було сформувано **гіпотезу** експерименту: ефективність навчання грамоти учнів в початковій школи залежить від використання наочних засобів на підставі розробленої методики та потрібних комплексів вправ. Експериментальною групою №1 здійснювалось навчання за допомогою мовних таблиць проходила робота зі збагачення словникового запасу учнів та підвищення їхньої орфографічної грамоти), у експериментальній групі №2 відбувалось також навчання одним із завданням було за запропонованою схемою звуко-буквенного аналізу слова підібрати потрібне слово із запропонованого переліку слів. Тобто, перед учнями ставилось завдання підкріпити прикладами кожне положення схеми. Виконувати такі завдання учням було цікавіше у формі гри «Збери слово».

Мета дослідження: дослідити ефективність використання засобів наочності на уроках навчання грамоти в 1 класі.

Завдання дослідження:

1. Розробити методики дослідження ефективності використання засобів наочності в період навчання грамоти.
2. Провести дослідження використання засобів наочності в період навчання грамоті.
3. Проаналізувати отримані результати дослідження ефективності використання засобів наочності в період навчання грамоті.

Дослідження проходило у першому «А» класі початкової загальноосвітньої школі № 160 м. Києва з урахуванням засобів наочності та в першому «Б» з мінімальною кількістю наочного матеріалу тієї ж школи.

Навчання в перших класах обраної школи здійснюється за програмою: «Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1., К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. 112 с. : іл.».

У дослідженні брало участь 46 першокласників по 23 учня з кожного класу віком від 6,5 до 7,5 років. Дослідження проходило у звичній для дітей ситуації під час проведення уроку навчання грамоти.

Для проведення дослідження було складено такі методики.

1. Спостереження за роботою учнів під час уроку.

Мета цієї методики – з'ясувати, як діти реагують використання засобів наочності під час уроків навчання грамоті.

Ця методика полягає у проведенні спостереження за дітьми під час уроку. При цьому відзначається застосування засобів наочності на уроці та реакція дітей на них: чи звернули вони на неї увагу, як відреагували, чи активізувалася увага, яким чином вона допомогла їм у вивченні нового матеріалу та його закріпленні.

2. Анкетування.

Мета цієї методики – з'ясувати ставлення учнів до використання засобів наочності під час уроків навчання грамоти.

Анкетування проходило на уроці, кожному учневі було надано особисту анкету, яка складалася з 5 питань. У разі потреби питання пояснювалися.

Запитання анкети:

1. Чи подобається тобі, коли на уроці використовуються наочні матеріали (різні таблиці, схеми, слайди тощо)?
2. Чи допомагають тобі наочні матеріали зрозуміти тему уроку?
3. Які наочні матеріали тобі найбільше подобаються?
4. Чи часто під час уроків навчання грамоти використовуються засоби наочності?
5. Як ти думаєш, навіщо потрібна наочність під час уроків навчання грамоти?

При аналізі відповідей на питання відзначалося, як діти ставляться до засобів наочності, що вони знають про використання засобів наочності під час уроків навчання грамоти, допомагають вони їм у засвоєнні матеріалу.

3. Аналіз застосування засобів наочності.

Мета даної методики – порівняти ефективність засвоєння знань без застосування засобів наочності та із їх застосуванням. Ця методика полягала в наступному: спостерігалися уроки навчання грамоти з одної теми в двох класах. В одному класі на уроці використовувалися засоби наочності, а в іншому уроці – використовувалась мінімальна кількість наочних засобів. Наприкінці кожного уроку проводилася перевірна робота із засвоєння пройденого матеріалу. При аналізі результатів зазначалося, чи були відмінності в отриманих результатах після уроку в класі без використання засобів наочності та в класі з використанням засобів наочності.

Перед початком дослідження впливу методів використання наочності на етапі навчання грамоти нами було проведено передекспериментальний зріз знань учнів 1»А» класу. При цьому було визначено кількісні показники

рівня освоєння грамоти першокласників. Оцінювались рівень засвоєння попередньо вивченого матеріалу, активність та старанність учнів на уроці, кількість правильних відповідей (Додаток Г). За роботу на уроці учням виставлялись бали від 1 до 30.

Для проведення дослідження було запропонована тема уроку з навчання грамоти в першому класі: Звук [Т], [Т']. Позначення його буквами Тт. Читання складів та слів з ними.

В якості засобів зорової наочності було використано такі друковані засоби як: таблиці, демонстраційні картки, роздатковий матеріал та екранні засоби – слайди.

Основна дидактична функція таблиць – надання учням орієнтиру в застосуванні правил, розкриття закономірності, що лежить в основі правила чи поняття, полегшення запам'ятовування конкретного мовного матеріалу.

На розробленому уроці таблиці використовувались як прийом, що полегшує засвоєння принципу злиття двох звуків у склад. Серед них: читання за зразком (та, то, ту, те), читання з підготовкою (а-та, о-то), читання під картинкою (слідами «живого» аналізу), добірка складових таблиць та ін.

Для міцного та швидкого оволодіння складом-злиттям учням було запропоновано вчитися читати за таблицями. На початку роботи склади попередньо прочитувалися учителем. У його читання учні стежили за тим, що він читає, пересуваючи указку. Вчитель читав досить повільно та спостерігав за тим, чи встигають учні за його темпом. З метою повнішої його забезпеченості на уроці вчитель неодноразово повертався до читання складових структур. У зв'язку з цим великого значення надавалося додатковій роботі зі складовими таблицями, спеціально підготовленими вчителем, різними ігровими завданнями.

Мовні таблиці, що використовувались на уроці в 1 «А» класі, містили конкретний мовний матеріал (слова, словосполучення), який потрібно було запам'ятати. Прикладом подібної таблиці є підбір слів (на полях підручника, на спеціальному стенді, на сенсорній дошці) та представлення їх учням з

метою уточнення або роз'яснення їх значень, а також запам'ятовування їх орфографічного вигляду. За допомогою мовних таблиць проводилась робота зі збагачення словникового запасу учнів та підвищення їхньої орфографічної грамотності.

Таблиці – найпоширеніший, традиційний вид засобів, що реалізує зорову наочність. Вони забезпечують тривалу, практично необмежену в часі демонстрацію мовного матеріалу. Таблиці прості у використанні (для експонування їх не потрібні складні додаткові пристрої).

Для навчання написання букви «Т» учням на дошці було розміщено відповідну таблицю.

Як засіб навчання на уроці навчання грамоти в першому «А» було використано роздавальний матеріал, основи якого становлять малюнки, вміщені на спеціальних картках. Малюнки допомагали наочно коментувати значення слів, стимулювали учнів до вживання вивченого матеріалу. Усе це дозволяє формування правописних і мовних навичок учнів проводити у тісній єдності: орфографічні завдання входять у завдання, пов'язані з складанням речень і невеликих за обсягом висловлювань з урахуванням образотворчого матеріалу.

Перевагою завдань за картками у роздавальному матеріалі є вправ різного ступеня проблеми, що сприяє реалізації принципу диференційованого навчання. Роздатковий матеріал передбачав:

1) завдання на поповнення словникового запасу учнів (пояснити значення слова, встановити різницю у тлумаченні слів, добрати синоніми, антоніми, споріднені слова тощо);

2) завдання, пов'язані з навчанням школярів точно, правильно вживати вивчену лексику (вибрати з ряду можливих той варіант, який відповідає переважно завданню висловлювання).

Використовувати роздатковий матеріал доцільно на етапі творчого закріплення вивченого матеріалу, коли основні вміння та навички, пов'язані з освоєнням матеріалу, в учнів вже сформовані.

При використанні роздавального матеріалу необхідно насамперед посилити творчу діяльність школярів.

Необхідно повною мірою реалізувати можливості роздаткового матеріалу для організації індивідуальної роботи з учнями.

Робота з картками займає від 6 до 8 хв. уроку.

Робота зі схемами. Насамперед, використання засобів графіки мало показати логічні зв'язки явищ, що існують в мові, але для школярів часто залишаються не виявленими і незрозумілими. При цьому найкраще дотримуватися графічної однаковості в протиставленні змішуваних фактів письма, хоча схема може оформлятися різними способами.

Другою вимогою є намагання вживати у схемі мінімальної кількості слів. Вона повинна в дуже стриманій формі описати мовну закономірність, що має в мові незліченну кількість проявів, з якими стикаються учні під час аналізу конкретних мовних фактів. Ось чому у схемі цілком доречно вживання тих графічних позначень, до яких звук учень і які він моментально «розшифровує».

Схема вчить дітей користуватися особливим видом запису теоретичного матеріалу. Здатність учнів правильно «читати» схему, тобто розуміти її сенс, відпрацьовується з допомогою спеціальних завдань.

Так на уроці в першому «А» класі вчитель разом з учнями склали схему слів. Перед тим, вчитель нагадував, які значки відповідають голосним та приголосним (м'яким та твердим) звукам. Завданням дітей було уважно ознайомтеся зі схемою. Спробуйте переказати пояснити її зміст.

Ще одним завданням було за запропонованою схемою звуко-буквенного аналізу слова підібрати потрібне слово із запропонованого переліку слів. Тобто, перед учнями ставилось завдання підкріпити прикладами кожне положення схеми. Виконувати такі завдання учням було цікавіше у формі гри «Збери слово».

Отже, схема як форма наочності у навчанні є не так ілюстрацією, яка дається паралельно з усним або письмовим викладом теоретичного матеріалу, як ключем до вирішення практичних завдань.

Робота зі схемою вчить вмінню виділяти головне у матеріалі, що вивчається, сприяє розвитку логічного мислення учнів, вміння в конкретному лінгвістичному факті бачити мовну закономірність.

Після складання схеми учнями (у кожного є індивідуальний набір карток для складання схем) слідує аналіз. (Скільки звуків у слові, скільки голосних і приголосних, м'яких та твердих).

Дітям дається набір карток зі зображенням предмету та картка зі схемою слова. Вони мають «збирати» слово, накладаючи на схему картки зі словами. Навмисно дається більше слів, ніж це потрібно. Це робиться для того, щоби діти займалися цією роботою осмислено.

3.2. Результати і аналіз експериментального дослідження за засобів наочності в період навчання грамоти в початкових класах

У попередніх розділах нами було описану теоретичну основу методики використання наочності в період навчання грамоти. Після проведення експериментального навчання ми можемо говорити про певні результати. З використанням засобів наочності в дітей активізувалася увагу, вони з ентузіазмом вивчали наочні засоби, звертали увагу на ті схеми і завдання, які були їм представлені вчителем. Наприклад, було таке завдання:

На дошці таблички зі словами. Знайти і прочитати слово, про яке я говорю. Також приклади наочності цього уроку представлені у додатку Б, В. Таблиці були використані для вивчення нового матеріалу. Діти разом із учителем вивчали зміст таблиці.

Спостереження показало, що з 23 учнів 1 «А» класу 12 активно працювали разом із учителем за таблицею, брали участь у діалозі. Ще 8 учнів вивчали таблицю разом із учителем, але на питання не відповідали. І лише 3

учнів відволікалися від роботи за таблицею та не брали участь у загальному обговоренні.

На рисунку 3.1 представлено співвідношення залучення роботи по таблиці.

Рис. 3.1. Результати спостереження за учнями 1 «А» класу під час роботи над таблицями

Результати проведеного дослідження, зокрема спостереження, показують, що дітям подобається використання наочних засобів навчання, це активізує їхню увагу та пізнавальний інтерес, діти показують кращі результати, якщо працюють із засобами наочності.

Враховуючи, що найбільше дітям подобається працювати з картками, а з таблицями та схемами менше, можна запропонувати активніше використовувати дані засоби наочності на уроках навчання грамоти.

Високі вимоги висуваються до поведінки вчителя під час демонстрації. Він повинен стояти обличчям до класу позаду об'єкта чи збоку від нього, щоб загороджувати засіб наочності і бачити реакцію класу. При цьому він повинен одночасно показувати, пояснювати та стежити за роботою та поведінкою кожного учня. Показувати елементи представленого засобу

наочності указкою, спостерігаючи бічним зором за правильністю її руху. Якщо ж вчитель стоїть обличчям до об'єкту наочності і, отже, спиною до класу, то сприйняти слова вчителя на слух важко і учні не чують, що каже вчитель; окремі учні можуть не побачити матеріалу, що демонструється, за спиною вчителя, що створює умови порушення дисципліни, ускладнити сприйняття матеріалу, викликати неправильні образи і уявлення у свідомості учнів.

При використанні будь-яких видів засобів необхідно дотримуватися мір і пропорцій, визначених законами навчання. Таким чином, відсутність або недостатня кількість наочних посібників знижує якість знань, знижує пізнавальний інтерес, ускладнює образне сприйняття, як це було в 1 «Б» класі. Проте велика кількість показових виступів створює в учнів розважальний настрій. Оптимальними вважаються 4-5 демонстрацій на урок на складну тему з урахуванням засобів для самостійної роботи та засобів контролю.

Предмети та малюнки на дошці мають бути добре помітні з останніх місць. У разі п'ятимісних рядів експонати на дошці повинні мати довжину не менше 5 см і ширину 1 см. Якщо об'єкти менші, то необхідно організувати їх тіньову проекцію, або оптичне збільшення зображення, або використовувати роздатковий матеріал, або пересадити учнів ближче.

Проведене спостереження за проведенням уроків навчання грамоти із застосуванням засобів наочності і без них, або при їх мінімальній кількості, в перших класах дало змогу сформулювати певні правила та поради, що розкривають застосування методу наочності:

1. Запам'ятовування ряду предметів, представлених візуально, відбувається ефективніше, ніж запам'ятовування того ж ряду, представленого у словесній формі, усній чи письмовій.

2. Учень початкової школи думає формами, фарбами, звуками, відчуттями взагалі: звідси необхідність використання наочного навчання, яке

будується не так на абстрактних поняттях і словах, як в конкретних образах, які безпосередньо сприймаються учнем.

3. Золоте правило учнів: усе, що можливо представляти для сприйняття почуттями, а саме видиме – для сприйняття зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне дотику – шляхом дотику.

4. Ніколи не варто обмежуватись наочністю – наочність не ціль, а засіб навчання, розвитку мислення учнів.

5. Навчаючи та виховуючи, не слід забувати, що поняття та абстрактні положення усвідомлюються учнями легше, коли вони підкріплюються конкретними фактами, розрахунками та образами; щоб їх розкрити, потрібно використовувати різні види наочного приладдя.

6. Наочність доцільно використовувати як для демонстрації, так і в якості самостійного джерела знань чи створення проблемних ситуацій. Сучасні засоби наочності дозволяють організувати ефективну пошукову та дослідницьку роботу учнів.

7. Навчаючи та виховуючи, слід пам'ятати, що наочне приладдя сприяє формуванню найбільш виразних та правильних уявлень про предмети і явища, що вивчаються.

8. При використанні наочних засобів доцільно розглядати їх із учнями спочатку в загальному, потім – головне та другорядне, а потім – знову загалом.

9. Потрібно використовувати та чергувати різні види наочності, але не захоплюватись надмірною кількістю наочних засобів: це розсіює увагу учнів та заважає сприймати головне.

10. Доцільно використовувати наочність, активізувати чуттєвий досвід учнів, з опорою на уявлення, що склалися раніше, конкретизувати та демонструвати досліджувані поняття.

11. Слід намагатися самостійно разом із учнями виготовляти наочні засоби: найкраще той засіб, виготовлений самими учнями.

12. Вчителю не можна показувати того, чого сам добре не вміє; потрібно старанно готувати наочність для демонстрації на уроці.

13. Варто застосовувати сучасні засоби наочності: відеозапис, слайдно-поліекранну проекцію; досконало володіти технічними засобами навчання, методикою їх використання.

14. Застосовуючи наочні засоби, потрібно виховувати в учнів увагу, спостережливість, культуру мислення, конструктивну творчість, інтерес до вчення.

15. Використовуючи наочність, слід пов'язувати її з життям.

16. В умовах кабінетної системи навчання можливості використання наочності розширюються, але потребують вдумливого ставлення до неї, уважного планування та ретельного дозування.

Потребували опрацювання заповненні учнями 1 «А» класу анкет з поставленими 5 запитаннями. Результати опитування наведено в Додатку Д. На рис. 3.2 – 3.6 представлено результати обробки анкет учнів першого «А» класу.

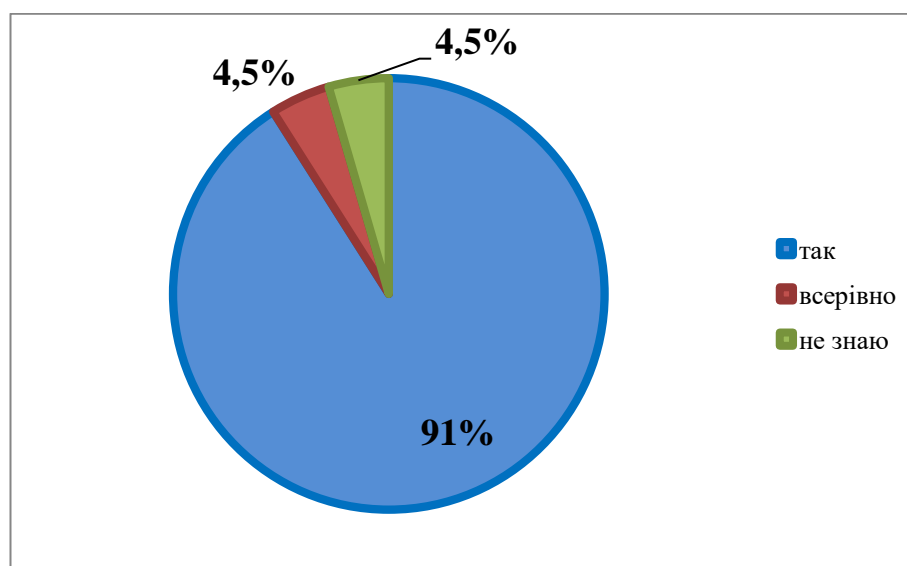

Рис. 3.2. Ставлення учнів до засобів наочності

Результати анкетування показали, що переважній більшості першокласників (91%) подобається, коли на уроці використовуються наочні

матеріали (різні таблиці, схеми, слайди тощо). 2 дітей (9%) не змогли дати стверджуючу відповідь.

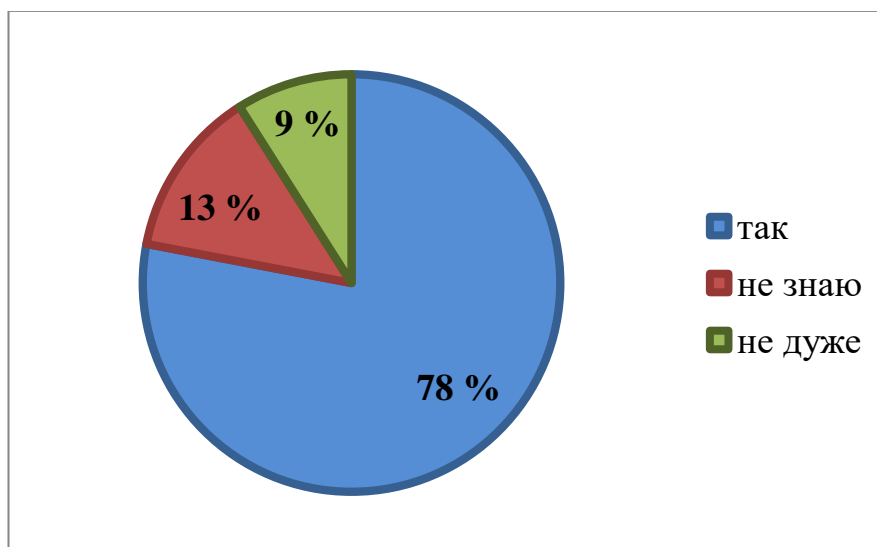

Рис. 3.3. Значення засобів наочності в розумінні теми уроку

На запитання «Чи допомагають тобі наочні матеріали зрозуміти тему уроку?» 78 % учнів класу дали стверджуючу відповідь. 9 % учнів не змогли визначитись відповідаючи на дане питання, а 13 % відповіли, що такі засоби не в значній мірі допомагають їм у навчанні.

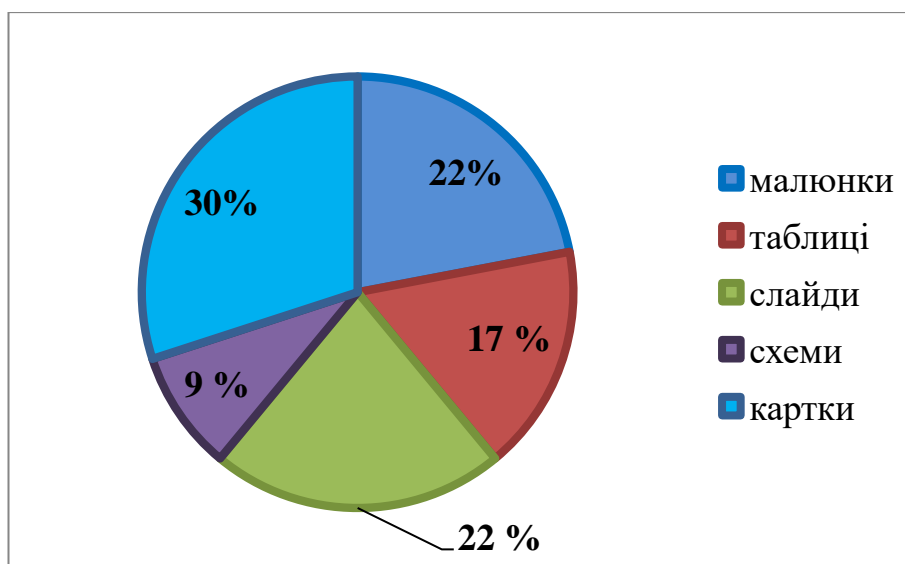

Рис. 3.4. Улюблені засоби наочності

Найбільш охоче діти відповідали на питання про свої уподобання при виборі засобів наочності. Найбільше діти уподобали роздавальний матеріал у

вигляді карток – 30 %. Адже саме роздавальний матеріал дає учням змогу доторкнутись до навчального матеріалу і здійснювати самостійну роботу. Однакову кількість голосів було віддано таким засобам як малюнки та слайдам. Пояснення цьому є їх легше сприйняття дітьми та якість та динаміка демонстрації. Трохи менше дітям подобається працювати з таблицями – 17%, і найменше з схемами. Учні першого класу розглядають схеми як епізодичну, не дуже важливу форму роботи та ще не усвідомлюють, яку практичну допомогу може надати схема при засвоєнні теоретичного матеріалу та виконанні вправ.

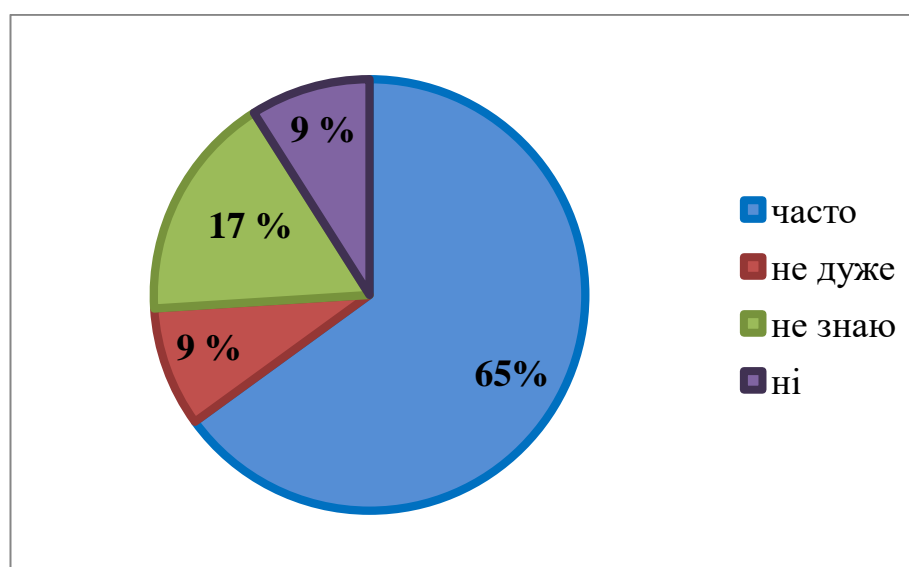

Рис. 3.5. Частота використання засобів наочності

Більшість дітей 15 чоловік (65 %) сказали, що під час уроків навчання грамоті часто використовуються засоби наочності. Решту класу вагалися у відповіді, або й зовсім (9 %) заперечили використання таких засобів.

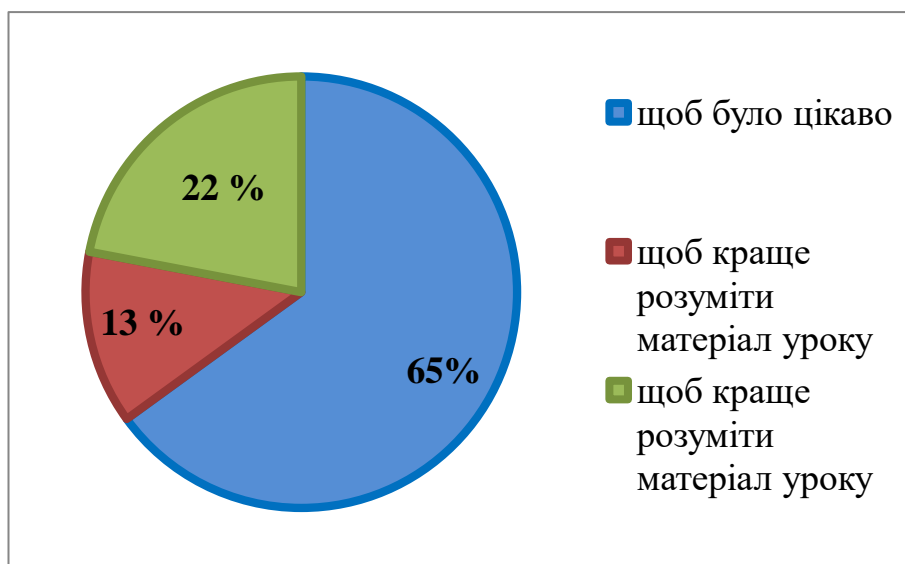

Рис. 3.6. Причина використання засобів наочності

Найскладнішим запитанням для першокласників виявилось останнє «Як ти думаєш, навіщо потрібна наочність під час уроків навчання грамоти?». Щоб полегшити відповідь на них, вчитель сформулював три варіанти відповіді: щоб було цікаво; щоб краще розуміти матеріал уроку і не можу відповісти. Більшість дітей у своїх відповідях обрали перший варіант – щоб було цікаво – 65 %; 22 % учнів, серед яких були учні з високим рівнем володіння грамотою, сказали, що схеми, таблиці, картки допомагають їм у навчанні. І лише 3 учнів, а це 13% не змогли пояснити навіщо використовувати засоби наочності на уроках навчання грамоти.

Отож, проведене анкетування самих учасників навчального процесу підтвердило твердження, що наочні засоби є ефективними і необхідними в процесі навчання грамоти в молодшій школі.

Висновки до розділу 3

Аналіз застосування засобів наочності було здійснено після проведення підсумку уроку в 1 «А» та в 1 «Б». Підводячи підсумок вчитель задавав 3 запитання:

1. Яку букву ми з вами вивчали на уроці?
2. Які звуки позначає буква Т («Те») на письмі?
3. Назвіть слова з буквою «Те».

В Першому «А» класі, де вивчення теми відбувалося з активним застосуванням засобів наочності всі без винятку учні правильно назвали букву «Т». На друге запитання лише четверо дітей змогли відповісти не одразу або за допомогою підказки вчителя і лише двоє не змогли дати чітку відповідь. На пропозицію вчителя назвати слова, які починаються з літери «Т», більшість дітей легко їх називали, троє назвали слова, які починались з іншої букви, але обов'язково містили букву «Т». Це свідчить про те, що учні першого «А» класу добре засвоїли новий матеріал, а допомогли в цьому засоби наочності.

Гірші результати були у відповідях учнів 1 «Б» класу. Хоча на перше питання дали відповідь усі учні, але друге та третє питання викликало деякі труднощі. Кілька чоловік класу не змогли назвати звуки [Т] та [Т'], а називали лише твердий звук. Повільно і з помилками діти називали слова на букву «Т». жоден з учнів не назвав слово-відгадку до пройдених та розгаданих на початку уроку загадок – «тінь» та «туман».

Отже, з проведеного експерименту видно, що у класі, де тест проводився з допомогою наочності рівень сприйняття інформації вищий. Навчальні засоби наочності полегшували сприйняття теоретичного матеріалу, сприяли швидкому його запам'ятовування, причому не механічному та бездумному, а осмисленому та міцнішому, оскільки за такої подачі навчальної інформації наочно демонструється логічні зв'язки між

явищами мови. Для підвищення рівня засвоєння знань у 1 «Б» класі ми почнемо деякий час систематично застосовувати методику використання наочності, намагаючись таким чином впливати на мислення та пам'ять учнів.

Таким чином, правильне використання наочних посібників на уроках навчання грамоти першокласників сприяє формуванню чітких уявлень про рідну мову, змістовних понять, розвиває логічне мислення та мовлення, допомагає розглядати й аналізувати конкретні явища для узагальнення, які потім застосовуються. на практиці.

ВИСНОВКИ

Діти молодшого шкільного віку мають значні резерви розвитку. Їх виявлення та ефективне використання – одне з головних завдань вікової психології та педагогіки. Але перш ніж використовувати наявні резерви, необхідно підтягнути дітей до рівня готовності до навчання. Прийшовши до школи, у дітей під впливом навчання починається перебудова всіх процесів пізнання, набуття ними якостей, властивих дорослим людям. Поясненням цього є те, що діти включаються в нові для них види діяльності та системи міжособистісних відносин, які вимагають від них нових психологічних якостей. Довільність, продуктивність та стійкість мають стати важливими характеристиками всіх процесів пізнання дитини. На уроках з перших днів навчання дитина повинна тривалий час утримувати багато уваги, бути досить малорухливим, сприймати і добре запам'ятовувати все, що говорить вчитель. Однак, щоб вміло використовувати наявні у дитини резерви, необхідно заздалегідь вирішити два важливі завдання. Перше з них – якнайшвидше адаптувати дітей до роботи в школі та вдома, навчити їх вчитися без зайвих фізичних зусиль, бути уважними, малорухливими. У зв'язку з цим навчальна програма має бути розроблена таким чином, щоб викликати та підтримувати постійний інтерес в учнів. А допоможуть у цьому наочні посібники.

На сучасному етапі становлення Нової української школи завданням кожного вчителя є творчий підхід до організації освітнього процесу. А незамінними помічниками вчителя початкових класів у цьому питанні є засоби наочності. Їх використання потрібне для формування у школярів образних уявлень, для формування понять, для розуміння абстрактних зв'язків і залежностей, що є одним з найважливіших положень дидактики.

Однак перед тим, як вибрати той чи інший вид наочності на урок, необхідно продумати місце його застосування залежно від його дидактичних можливостей. При цьому слід пам'ятати про мету та завдання конкретного уроку та підбирати такі наочні посібники, які чітко виражають найважливіші

сторони досліджуваного на уроці явища, а також дозволяють учню виявити та згрупувати істотні ознаки, які лежать в основі ідеї чи поняття. сформований на цьому уроці.

Вибір однієї з форм поєднання наочності та розповіді вчителя залежить від цілей навчання. Наочний посібник є джерелом нових знань, а пояснення вчителя — орієнтиром у сприйнятті учнів. Наочність може бути опорою для розуміння зв'язків між фактами, явищами, недоступними безпосередньому спостереженню, а слово вчителя спонукає до спостережливості і спрямовує дітей на осмислення, інтерпретацію зроблених спостережень.

Кількість наочних посібників, які використовуються на одному уроці, визначається конкретними навчальними, виховними та розвивальними завданнями уроку. На уроці достатньо використовувати лише підручник, не вдаючись до інших засобів навчання. Однак у деяких випадках доводиться використовувати різні види наочних посібників.

Для дітей молодшого шкільного віку принцип наочності найбільш доцільний. Проте завдання, поставлені суспільством перед середньою школою, нова освітня концепція, пошук ефективних дидактичних методів змушують сучасного вчителя по-іншому подивитися на проблему засобів наочного навчання, змінити стратегії їх застосування. Молодші школярі характеризуються високою пізнавальною активністю. У них переважає наочно ефективне мислення. У пошуках відповідей на незліченну кількість запитань дитина охоче виконує практичні дії з предметами, які її цікавлять. У процесі навчання молодших школярів важливо створити сприятливі умови для повного і глибокого усвідомлення учнями навчального матеріалу в процесі багаторазового повторення практичних дій. Тут важливо поєднувати використання демонстраційного наочного матеріалу з одночасною практичною діяльністю учнів з індивідуальним дидактичним матеріалом. Від дій з конкретними об'ємними предметами вчитель поступово переходить до площинного дидактичного матеріалу.

У формуванні уявлень основне місце відводиться образній наочності. Найпростіший, найпоширеніший і традиційний його вид - друковані картини та ілюстративні таблиці, як демонстраційні, так і роздаткові.

Наочність використовується практично на всіх етапах навчання: на етапі пояснення нового матеріалу (виклад інформації), на етапі закріплення та формування вмінь (навчання учнів певним діям), на етапі контролю за знаннями та вміннями (оцінювання). успішності учнів), на етапі систематизації, повторення, узагальнення матеріалу (виділення головного, найважливішого в матеріалі).

Важливе місце у системі шкільних предметів сучасної української школи займає навчання грамоти, яке є не лише об'єктом вивчення, а й засобом навчання. На уроках молодші школярі набувають необхідних умінь і навичок, за допомогою яких вони опановують знання з інших предметів. Навчання грамоти – це складова частина безперервного курсу української мови та розвитку мовлення для початкової школи.

Опанування грамотою є складним процесом, тому для ефективності роботи з підготовки до навчання грамоти дітей, необхідні різні методи, способи, засоби, в тому числі засобів наочності.

Щоб довести важливість і ефективність використання засобів наочності в період навчання грамоти, нами було проведено дослідження з використанням таких методик як спостереження, анкетування та аналіз.

Спостереження за учнями 1 «А» класу показало, що з 23 учнів 12 активно працювали разом із учителем за таблицею, брали участь у діалозі. Ще 8 учнів вивчали таблицю разом із учителем, але на питання не відповідали. І лише 3 учнів відволікалися від роботи за таблицею та не брали участь у загальному обговоренні. Спостереження довели, що дітям подобається використання наочних засобів навчання, це активізує їхню увагу та пізнавальний інтерес, діти показують кращі результати, якщо працюють із засобами наочності.

Враховуючи, що найбільше дітям подобається працювати з картками, а з таблицями та схемами менше, можна запропонувати активніше використовувати дані засоби наочності на уроках навчання грамоти.

Високі вимоги висуваються до поведінки вчителя під час демонстрації наочного матеріалу, з огляду на це нами було розроблено та запропоновано для використання певні правила та поради.

Отже, з проведеного експерименту видно, що у класі, де тест проводився з допомогою наочності рівень сприйняття інформації вищий. Навчальні засоби наочності полегшували сприйняття теоретичного матеріалу, сприяли швидкому його запам'ятовуванню, причому не механічному та бездумному, а осмисленому та міцнішому, оскільки за такої подачі навчальної інформації наочно демонструється логічні зв'язки між явищами мови.

Таким чином, за результатами дослідження можна зробити висновки про те, що наочні методи підвищують ефективність навчання, особливо для дітей з більш вираженим наочно-подібним мисленням, пробуджують інтерес до навчання, підвищують працездатність учнів. Засоби наочності допомагають вирішити такі завдання, як мобілізація психічної активності учнів; запровадження новизни у навчальний процес; підвищення інтересу до уроку; збільшення можливості мимовільного запам'ятовування матеріалу; розширення обсягу засвоюваного матеріалу; виділення головного у матеріалі та його систематизація.

Однак не варто зловживати засобами наочності, застосування цього принципу має суворо відповідати низці умов, насамперед це вік учнів. Крім того, наочність застосовна не на всіх етапах уроку, демонстрація повинна бути наведена таким чином, щоб усі учні мали можливість добре бачити матеріал, що демонструється. Під час показу ілюстрацій необхідно чітко виділяти головне, детально продумувати пояснення, які супроводжують демонстрацію. Демонстровані явища та предмети повинні бути точно узгоджені з матеріалом, що вивчається. Таким чином, проведені вище

аргументи підтверджують висунуту гіпотезу про актуальність використання засобів наочності в умовах НУШ. При дотриманні наведених методичних рекомендацій можна дійсно досягти високих показників рівня якості знань учнів, інтенсифікувати освітній процес, розвинути логічне мислення та асоціацію учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемов В. А. Психология наглядности при обучении. М. : Просвещение, 2004. 345 с.
2. Аткинсон Р.Л., Аткинсон Р.С., Смит Э.Е., Бем Д. Дж. и др. Введение в психологию / под ред. В.П. Зинченко. СПб. : Прайм-Еврознак, 2007. 672 с.
3. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. М. : Просвещение, 1985. 207 с.
4. Безруких М.М., Дубровинская Н.В., Фарбер Д.А. Психофизиология ребенка. М.: Моск. психол.-социал. ин-т; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. 496 с.
5. Безруких М.М., Фабер Д.А. Физиология развития ребенка. М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2010. 768 с.
6. Беляев Т. Ф. Упражнения по развитию пространственных представлений у учащихся. М. : Просвещение, 1983. 112 с.
7. Беляков А. А., Буровкина Л. А. Роль компьютерных технологий в разработке наглядных пособий для обучения оригами младших школьников. URL:<http://www.1651.vps.agava.net/upload/iblock/649/6498d35e27f8d0425fdce8ed4ef35630.pdf>
8. Белянин В.П. Психолингвистика: учеб. М. : Флинта, 1987. 178 с.
9. Богоявленский Д. Н., Менчинская Н. А. Психология учения. Психологическая наука в СССР. Т. 211. М. : АПН РСФСР, 1960. 356 с.
10. Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1., К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. 112 с.
11. Волкова Н.П. Педагогіка: посіб. для студ. вищих навч. закладів / Н.П. Волкова. – К.: Академія, 2001. – 675 с.
12. Вяткин Б.А., Самбикина О.С. Типы нервной системы и темперамента как природные предпосылки формирования стиля учебной

деятельности школьника. *Вестник ПГГПУ*. Серия № 1. Психологические и педагогические науки. 2014. №1.

URL:<http://cyberleninka.ru/article/n/tipynervnoy-sistemy-i-temperamenta-kak-prirodnye-predposylki-formirovaniya-stilya-uchebnoydeyatelnosti-shkolnika>

13. Гасанова А. М. Анализ историко-педагогических исследований по проблемам наглядности обучения. *Мир науки, культуры, образования*. №3 (76), 2019. С.28-29.

14. Гасанова Г. М. Педагогический потенциал наглядных средств обучения в развитии личности младших школьников. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskiy-potentsial-naglyadnyh-sredstv-obucheniya-v-razvitii-lichnosti-mladshih-shkolnikov/viewer>

15. Горелов И.Н. Избранные труды по психолингвистике. М. : Лабиринт, 2003. С. 32.

16. Греков В.Ф. Пособие занятий по языку. М. : Просвещение, 2008. 254 с.

17. Гусейнов А. З., Турчин Г. Д. Развитие принципа наглядности в истории педагогики. *Известия Саратовского университета*. 2007. Т.7. Серия Философия. Психология. Педагогика, вып.1. С.64-67.

18. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. М., 2001. 286 с.

19. Дорошенко С. И. Основы культуры и техники устной речи. Харьков : ОВД, 2002. 103 с.

20. Занков Л. В. Дидактика и жизнь. М. : Просвещение, 2010. 134 с.

21. Занков Л.В. Наглядность и активизация учащихся в обучении. М. : Просвещение, 1999. 312 с.

22. Зельманова Л. М. Наглядности в преподавании русского языка: Пособие для учителя. М. : Просвещение, 1998. 120 с.

23. Кацавец Р.С. Вікова психологія. Навч. посіб. К. : Алерта, 2019. – 112 с.

24. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.
25. Кабельнікова Н. Подолання фонематичних помилок у молодших школярів на початкових етапах оволодіння навичками письма. *Початкова школа*. 2017. № 4. С.11-13.
26. Козак І. Оригінальні прийоми навчання дітей грамоти за звуковим методом (Із досвіду педагогіки ХІХ ст.). *Початкова школа*. 2003. № 6. С. 47-49.
27. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. М. : София, 2010.
28. Кондратенко Л. О. Психологія первинної шкільної неуспішності. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 488 с.
29. Конобеевский Н.П. Наглядные пособия как средство обучения в начальной школе. М. : АПН РСФСР, 1958. 264 с.
30. Кругликов Г.И. Методика профессионального обучения с практикумом : Учебное пособие. М. : Академия, 2005. 345 с.
31. Кунанбаева С.С. «Теория и практика современного иноязычного образования». Алматы, 2010. 187 с.
32. Лапшенкова В. В. Использование наглядных средств обучения на уроках русского языка в начальной школе. *Перспективные направления дошкольного образования: опыт, проблемы, пути развития: материалы III Международного форума работников дошкольных образовательных учреждений*. 28 января 2016 г. / гл. ред. М.П. Нечаев. Чебоксары : Экспертнометодический центр, 2016. 396 с.
33. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. М. : Политиздат, 1975. 304 с.
34. Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. М., 1981.

35. Лузина О. И. Анализ специфики визуального кодирования учебной информации гуманитарных дисциплин. *Международный журнал экспериментального образования*. 2012, № 1. С. 73-75.
36. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : Навчальний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. 632 с.
37. Маурина И.Я. Таблица как система и путь ее исследования. *Дидактические основы создания и использования печатных пособий в средней школе*. / Под ред. Л. М. Зельмановой. М. : 2001. 125 с.
38. Методика викладання української мови / За ред. С.І. Дорошенка. К., 1989. 370с.
39. Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
40. Мингазов Э.Г. Гносеологические основы принципа наглядности обучения. М., 2005. 234 с.
41. Начальная школа: какое купить оборудование для 1-2 и 3-4 класса 2020-2021 URL: <https://odo.com.ua/ru/blog/sovety-pokupatelyam/pochatkova-shkola-yake-kupyty-obladnannya-dlya-1-2-ta-3-4-klasu>
42. Нечепоренко Л.С., Подоляк Я.В., Пасынок В.Г. Классическая педагогика : Учебное издание. Х. : Основа, 1998. 420 с.
43. Остапенко И. А., Магомедова Е. В. Дидактические требования к наглядным методам и их использованию в процессе педагогической практики. *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*. 2016. Т. 23. С. 72–76. URL: <http://e-koncept.ru/2016/56396.htm>.
44. Педагогические технологии: учебное пособие / авт.-сост. Т. П. Сальникова. М. : ТЦ Сфера, 2007. 128 с.
45. Педагогический словарь / под ред. А.П. Евгеньевой. М. : Азъ, 2014. 928 с.
46. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология : Учебник для вузов. М. : Академия, 2005. 512 с.

47. Пироженко Т. Речь ребенку: психология речевых достижений ребенка. К. : Главник, 2005. С. 3.
48. Прищеп О. Диференційоване сприймання форми букви першокласниками під час навчання письма. Початкова школа. 2017. № 11. С.17-19.
49. Розуменко А. Знаково-символьна наочність як засіб засвоєння геометричних знань. *Математика в школі*. 1999, № 1. С. 26–27
50. Романюк А. А. Використання наочності у навчальному процесі початкової школи. *Young Scientist*. № 10 (50). October, 2017. С.534-538.
51. Рубинштейн С. Л. Особенности общей психологии. М. : Педагогика, 1989. 704 с.
52. Сергеева В. П. Психолого-педагогические теории и технологии начального образования. М. : Инфра-М, 2012. 245 с.
53. Сидорова А.А., Филатьева Я.Б. Особенности темперамента и успеваемость учащихся четвертого класса. *Царскосельские чтения*. 2017. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/osobennostitemperamenta-i-uspevaemost-uchaschihsya-chetvyortogo-klassa>
54. Синица И.А. Психология устной речи. М., 1974. 201 с.
55. Скуратовский Л. Мотив как движущая сила познавательной деятельности учащихся в процессе изучения языка. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 2.
56. Строганова Л. В. Уроки практической психологии в начальной школе: учебно-методическое пособие. М. : Центр пед. образования, 2007. 72 с.
57. Талипова Ж.А. Психофизиологические особенности детей младшего школьного возраста. *Известия КазУМОиМЯ*. 2019. №1.С.110-118. URL: <http://rmebrk.kz/journals/5555/74246.pdf#page=111>
58. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1–2 класи. К. : Т. Д. «Освіта-Центр+», 2018. 240 с.

59. Фіцула М. М. Педагогіка : Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2013. 232 с.

60. Фридман Л. М. Наглядность и моделирование в обучении. М. : Знание, 1984. 80 с.

61. Фролова В. Д. Применение наглядных пособий и технических средств обучения на уроках специальных дисциплин. *Вологодские чтения*. 2009. №75. С.54-58.

62. Чому варто купити дидактичні матеріали для початкової школи НУШ? <https://factor-r.com.ua/katalog/didaktichni-materiali-dlya-pochatkovoishkoli-nush/>

63. Шахбекова А. В., Маркина В. В. Дидактические условия осуществления принципа наглядности в процессе обучения в начальной школе. *Наука и образование: Сохраняя прошлое, создаём будущее: сборник статей XXXII Международной научно-практической конференции*. Пенза : МЦНС «Наука и Просвещение». 2021. 220 с., С.154-156.

64. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. М. : Знание, 1974. 64 с.

65.Іванова Д.Я тези Наочність у період навчання грамоти. PRIORITY -DIRECTIONS OF SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT. С.429.URL <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/PRIORITY-DIRECTIONS-OF-SCIENCE-AND-TECHNOLOGY-DEVELOPMENT-13-15.06.21.pdf>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

КОНСПЕКТ УРОКУ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ В 1 КЛАСІ

Тема: Звук [Т], [Т']. Позначення його буквами Т,т («Те»). Читання складів і слів з ними.

Мета:

Навчальна: ознайомити школярів з новою буквою; формувати уявлення про її назву та звукове значення; виробляти навички читання прямих і зворотних складів, слів з буквою Т («те»).

Розвивальна: розвивати вміння робити звуковий та звукобуквенний аналіз слів; збагачувати словниковий запас школярів; розвивати зорову, слухову, смислову пам'ять; активізувати пізнавальну діяльність учнів; формувати аудіативні навички учнів, артикулятивний апарат дітей; залучати до вивчення рідної мови; розвивати мовлення та мислення дітей.

Виховна: виховувати старанність, уважність, організованість; виховувати впевненість у власних можливостях.

Обладнання: Підручник «Вашуленко М.С. Українська мова. Буквар : підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1., К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. 112 с. : іл.», роздатковий матеріал, таблиці, картинки, аудіопрогравач.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент (1 хв.)

II. Актуалізація опорних знань учнів (2 хв.).

Звуки ми говоримо і ...

Букви ми пишемо і ...

Голосних звуків ...

Приголосні бувають тверді і ...

Діяльність вчителя: Робота в парах. «Давайте пригадаємо, які ми букви, звуки знаємо». Вчитель роздає дітям роздатковий матеріал.

- Діти, уважно розгляньте роздані таблиці з вписаними буквами. Пригадайте кожну вивчену нами букву. Знайдіть серед розкиданих букв букву «Т».

а	п	л	т
ф	п	р	о
с	ц	г	д
у	т	б	л
т	н	и	т

- Зеленим маркером обведіть вивчені нами букви, червоним маркером букву «Т».

Діяльність учнів: Закріплення навичок роботи у заданому темпі, розвиток дрібної моторики, вміння працювати за схемою у певному порядку, розвиток довільності психічних процесів, навичок самоаналізу та соціальної адаптації.

III. Повідомлення теми і мети уроку

- Діти давайте розгадаємо кілька загадок і складемо моделі слів-відгадок.

Робота з загадкою (2-3 хв.). Складання звукових моделей слів-відгадок (2-3 хв.).

Сивий дідусь біля воріт
Всім очі заволік.
(Туман)

Запис звукової моделі на дошці вчителем:

—	О	—	О	—
---	---	---	---	---

Висновок: у слові туман буква «Те» позначає твердий звук [Т].

Поріч іде,
А сліду не лишає.

(Тінь)

Запис звукової моделі на дошці вчителем:

=	О	=
---	---	---

Висновок: у слові тінь буква «Те» позначає м'який звук [Т'].

Любі дітки, подивіться
На велику хижу кицю —
В плямах, смужечках строкатих
Йде саваною гуляти.
Зуби, кігті — як ножі!
Звірі, хто-куди біжить,
Зараз буде не до ігр,
Бо полює лютий ...

(Тигр)

Запис звукової моделі на дошці вчителем:

—	О	—	—
---	---	---	---

Висновок: у слові тигр буква Т позначає твердий звук [Т].

Вірно людям я служу,
Їм дерева стережу.
Дзьоб міцний і гострий маю,
Шкідників їм добуваю.

(Дятел).

Запис звукової моделі на дошці. Діти самостійно визначають який звук означає буква Т.

=	О	—	О	—
---	---	---	---	---

Висновок зроблений учнями: у слові тигр буква Т позначає твердий звук [Т].

Бесіда (1 хв.)

- Молодці! Ви вже здогадалися з якою буквою будемо знайомитися сьогодні на уроці? Так, буква «Те», звук [Т], [Т'].

- Визначте перший звук у слові «Тато» (звук «т»).

- Який це звук? (приголосний. Глухий)
- Зробіть самостійно за допомогою цеглинок звукову модель слова тінь.

IV. Вивчення нового матеріалу

Друкування літер Т, т у зошитах

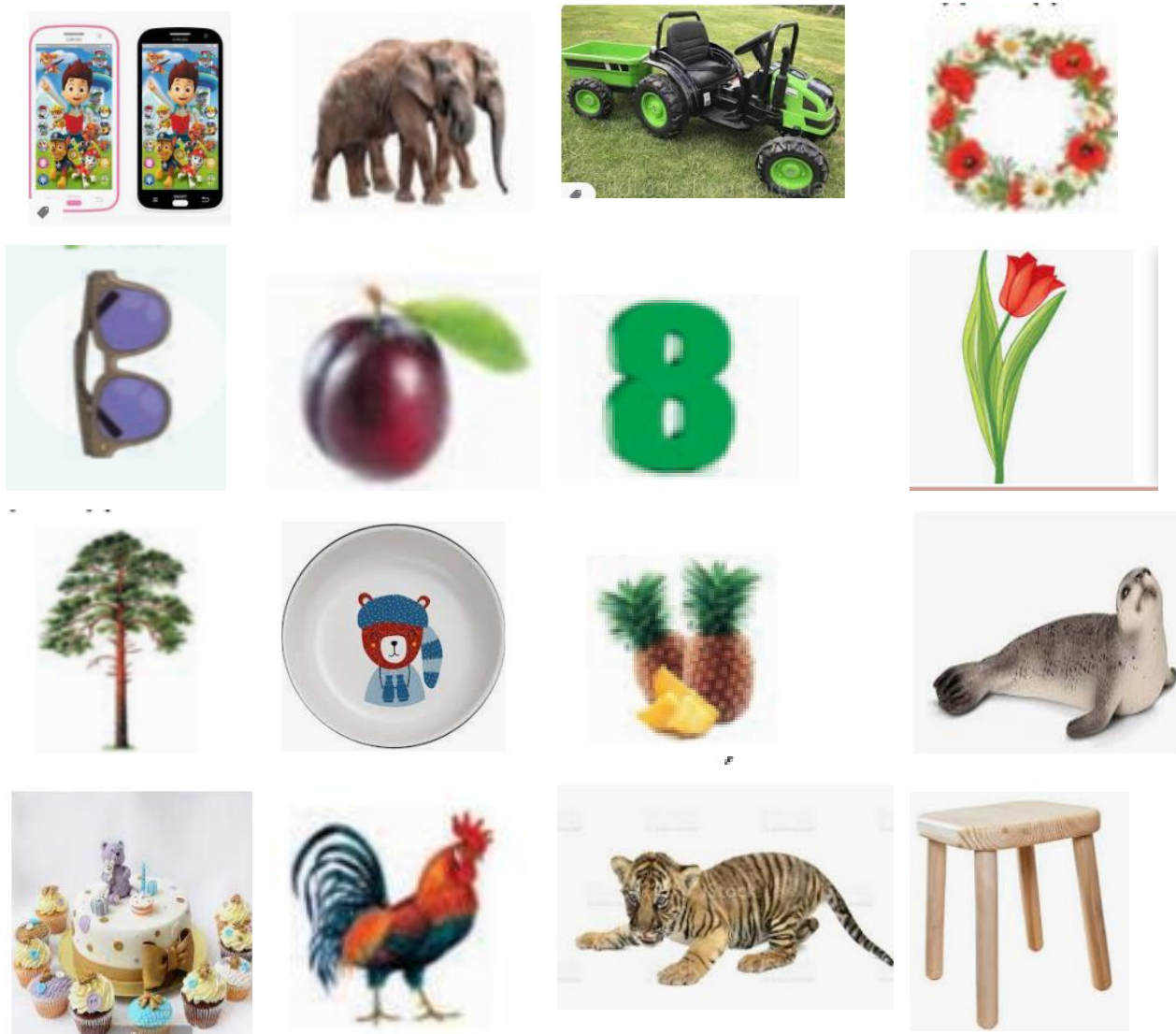
Фізкультхвилинка

Робота в класі.

Із запропонованих малюнків учням потрібно вибрати предмети, які починаються з літери «Т».

- Діти, давайте попрацюємо разом. Ви бачите картинки із зображенням предметів, виберіть ті, назва яких починається на букву «Т».

- Діти, спробуйте до запропонованої схеми підібрати слово з розглянутої таблиці.

—	О	—	—
---	---	---	---

Відповідь: торт.

—	О	—	—
---	---	---	---

Відповідь: слон.

Цікаве читання

- Діти, як ви вважаєте, з чого легше почати читати: зі слів, зі складів чи речень?

- Звісно, зі складів. Прочитаємо їх із різною інтонацією.

Вчитель перемикає слайд.

ТА	радісно	
ТЕ	здивовано	
ТИ	сумно	
ТІ	таємниче	
ТО	злякано	
ТУ	урочисто	

- Молодці! Можна перейти до читання нашого букваря. Відкрийте закладку «Букварі» на стор. 87.

V. Робота з букварем (20 хв.)

1. Читання складів з буквою Т («Те») на сторінці 87.

- Прочитайте 1 стовпчик.

Контролює читання дітей.

- Прочитайте 2 стовпчик.

Контролює читання дітей.

- Придумайте ще одне слово, яке підійшло б у 2 стовпчик.

- Прочитайте 3 стовпчик.

Контролює читання дітей.

-Яке слово зайве? Чому?

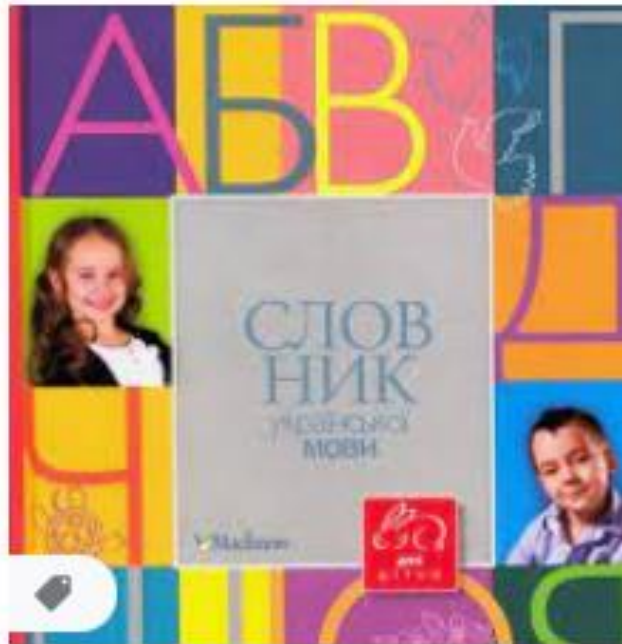
- Прочитайте 4 стовпчик.

Контролює читання дітей.

- Що таке ТЕРМОС?

– Як можна дізнатися значення цього слова?

Перемикає слайд.

- Чим можемо скористатися зараз?

- Як знайти у словнику?

КАРАТЕ – вид, система самозахисту без зброї, що ґрунтується на ударах ребром долоні, кулаком, ліктем або ногою.

Підбиває підсумок читання:

- Підніміть руку ті, кому легко читати слова.

– А кому складно?

- Це нормально, бо ми ще тільки вчимося.

2. Читання незнайомого тексту.

- Діти давайте відкриємо свої букварі на сторінці 89 і потренуємось читати оповідання «Театр у класі».

IV. Підсумок уроку (3 хв.)

- Яку букву ми з вами вивчали на уроці?

- Які звуки позначає буква Т («Те») на письмі?

- Назвіть слова з буквою «Те».

ТАБЛИЦЯ СКЛАДАННЯ СКЛАДІВ

	А	О	У	И	І
Т	та	то	ту	ти	ті
Л	ла	ло	лу	ли	лі
М	ма	мо	му	ми	мі
Р	ра	ро	ру	ри	рі

ЧИТАННЯ СЛІВ ЗА СХЕМОЮ [10]

ВИКОРИСТАННЯ МЕДІЙНИХ ЗАСОБІВ НАОЧНОСТІ [10]

Послухайте розповідь. Запам'ятайте слова зі звуками [т], [т'].

метр

міст

листок

квітка

метромістолистопад

квітнік

теніс**таксі****спорт****теніс**ист**такс**ист**спорт**смен**теніс**истка**такс**истка**спорт**сменка

ДОДАТОК Д

Кількісні показники рівня освоєння грамоти в учнів 1 «А» класу на етапі передекспериментального діагностування

<i>Прізвище та ім'я</i>	<i>Передекспериментальний зріз</i> <i>Кількість балів</i>	<i>Прізвище та ім'я</i>	<i>Передекспериментальний зріз</i> <i>Кількість балів</i>
Катя А.	23	Поліна Н	25
Андрій Б.	24	Єва О.	25
Діма Б.	24	Саша П.	29
Оля В.	25	Оксана П.	23
Аліна Г.	24	Сніжана Р.	21
Давид Д.	20	Данієль Р.	24
Андрій З.	30	Віка С.	25
Сашко К.	18	Марта Т.	19
Віка Л.	26	Матвій Т.	28
Артур Л.	29	Стас Ф.	26
Єва М.	23	Уляна Я.	22
Микола М.	20		

Зріз знань проводився за такими критеріями:

- рівень освоєння попереднього матеріалу;
- активність та старанність;
- кількість правильних відповідей.

ДОДАТОК Г

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ УЧНІВ 1 «А» КЛАСУ

№ п/п	Учні класу	Запитання анкети				
		Чи подобається тобі, коли на уроці використовуються наочні матеріали (різні таблиці, схеми, слайди тощо)?	Чи допомагають тобі наочні матеріали зрозуміти тему уроку?	Які наочні матеріали тобі найбільше подобаються?	Чи часто під час уроків навчання грамоти використовуються засоби наочності?	Як ти думаєш, навіщо потрібна наочність під час уроків навчання грамоти?*
1	Катя А.	так	так	малюнки	часто	1
2	Андрій Б.	так	так	таблиці	часто	1
3	Діма Б.	так	так	картки	часто	1
4	Оля В.	так	так	картки	не знаю	1
5	Аліна Г.	так	так	слайди	часто	1
6	Давид Д.	так	так	малюнки	часто	1
7	Андрій З.	так	так	малюнки	часто	2
8	Сашко К.	всерівно	не знаю	картки	не знаю	3
9	Віка Л.	так	так	слайди	ні	1
10	Артур Л.	так	так	слайди	часто	2
11	Єва М.	так	так	картки	часто	2
12	Микола М.	так	не знаю	картки	часто	1
13	Поліна Н.	так	не знаю	малюнки	не знаю	1
14	Єва О.	так	так	таблиці	не знаю	1
15	Саша П.	так	так	схеми	часто	2
16	Оксана П.	так	так	картки	не дуже	1
17	Сніжана Р.	не знаю	так	картки	часто	3

18	Данієль Р.	так	так	таблиці	часто	1
19	Віка С.	так	так	схеми	часто	1
20	Марта Т.	так	не дуже	слайди	ні	3
21	Матвій Т.	так	так	слайди	часто	2
22	Стас Ф.	так	так	малюнки	часто	1
23	Уляна Я.	так	не дуже	таблиці	не дуже	1

21 – так	18 – так	5 – малюнки	15 – часто	1 – 15
1 - всерівно	3 – не знаю	4 – таблиці	2 – не дуже	2 – 5
1 – не знаю	2 – не дуже	5 – слайди	4 – не знаю	3 – 3
		2 – схеми	2 – ні	
		7 – картки		

* 1 – щоб було цікаво

2 – щоб краще розуміти матеріал уроку

3 – не можу відповісти